

ÇAĞDAŞ RESİM SANATI İÇERİSİNDE GRAFFİTİ VE SOKAK SANATI'NIN KONUMU

Engin ADEKA

Yüksek Lisans Tezi
Resim Anasanat Dalı

Danışman: Doç. Burçin ERDİ ES

2022

T.C.
TEKİRDAĞ NAMIK KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
RESİM ANASANAT DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÇAĞDAŞ RESİM SANATI İÇERİSİNDE GRAFFİTİ VE SOKAK SANATI'NIN
KONUMU

Engin ADEKA

RESİM ANASANAT DALI

Danışman: Doç.Burçin ERDİ ES

TEKİRDAĞ-2022

Her Hakkı Saklıdır.

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Yüksek Lisans Tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davranıldığını taahhüt ederim.

05/07/ 2022

Engin ADEKA

TEZ ONAY SAYFASI

ÖZET

Kurum, Enstitü, : Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
ASD : Resim Anasanat Dalı
Tez Başlığı : Çağdaş Resim Sanatı İçerisinde Graffiti ve Sokak Sanatı'nın
Konumu
Tez Yazarı : Engin ADEKA
Tez Danışmanı : Doç. Burçin ERDİ ES
Tez Türü, Yılı : Yüksek Lisans Tezi, 2022
Tez Sayfa Sayısı : 83

Graffiti ve Sokak Sanatı günümüz çağdaş sanat uygulamalarından biri olarak nitelendirilmektedir. İnsanın kendini var etme kaygısı ile ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Graffiti ve Sokak Sanatının; Sanatın başlangıcı olarak kabul gören mağara resimleri ile olan biçimsel ve anlamsal olarak benzerlikleri görünmektedir. Sanatın bugünkü tanımlaması ise Modernizm sonrası üretilen yapıtlar olarak tanımlanmaktadır. Modernizm öncesi, sanatın 'tarihsel' bir süreci olarak kabul görmüştür. Tez incelemesinde bugünü daha iyi anlamak adına duvar resminin semantik süreçleri de konu dahilinde incelenmiştir.

Graffiti ve Sokak Sanatı, insanın duvar aracılığıyla, doğa ve içinde bulunduğu toplumsal yapı arasında kurmuş olduğu varoluşsal bir etkileşimi temsil etmektedir. Graffiti ve Sokak Sanatı bireyin kendisini doğa karşısında özgür bir şekilde ifade etme, anlama ve yaratma sürecinin ilk eylemleridir. Özellikle modernizm ve postmodernizm tanımları içerisinde bireyin tekliğini daha çok öne çıkarmıştır. Graffiti ve Sokak Sanatının da davranış olarak kişinin bireyselliği, sanatın geleneksel tarafını reddetmesi gibi ortak yanları olduğunu görmekteyiz.

Çağdaş sanat üretimleri arasında görülen Graffiti ve Sokak Sanatı artık günümüzde müze, sergi ve kamusal alanlarda yer bulmaktadırlar. Bu ifade zaman içinde bazı sanat akımlarından da etkilenecek kendisini geliştirmiştir. Bu çalışmada Graffiti ve Sokak Sanatını, çağdaş sanat içerisinde tanımlamak ve sanata kazandırdığı özgürlükçü ifadenin önemini göstermek için araştırmalar yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çağdaş Sanat, Graffiti, Sokak Sanatı

ABSTRACT

Institution, Institute,	:	Tekirdağ Namık Kemal University, Institute of Social Sciences,
Department	:	Department of Painting
Thesis Title	:	The Place of Graffiti and Street Art in Contemporary Painting
Thesis Author	:	Engin ADEKA
Thesis Adviser	:	Assoc. Prof. Burçin ERDİ ES
Thesis Type Of, Year	:	MA Thesis, 2022
Thesis Total Number of Pages	:	83

Graffiti and Street Art are described as one of the contemporary art practices of today. It has emerged with the concern of human self-existence. Graffiti and Street Art; It is seen that they are similar to the cave paintings, which are accepted as the beginning of art, in terms of form and meaning. Today's definition of art is defined as works produced after modernism. Before modernism, it was accepted only as a 'historical' process of art. In the thesis review, the semantic processes of wall painting were also examined within the scope of the subject in order to better understand today.

Graffiti and Street Art represent an existential interaction that man has established between nature and the social structure he is in through the wall. Graffiti and Street Art are the first actions of the individual's free expression, understanding and creation process against nature. In particular, he emphasized the singularity of the individual more in the definitions of modernism and postmodernism. We see that Graffiti and Street Art also have common aspects such as the individuality of the person and the rejection of the traditional side of art.

Graffiti and Street Art, which are seen among contemporary art productions, are now taking place in museums, exhibitions and public spaces. This expression developed itself over time by being influenced by some art movements. In this study, research has been carried out to define Graffiti and Street Art in contemporary art and to show the importance of the libertarian expression it brings to art.

Keywords: Contemporary Art, Graffiti, Street Art

ÖNSÖZ

“Çağdaş Resim Sanatı İçerisinde Graffiti ve Sokak Sanatının Konumu” adlı Yüksek Lisans çalışma raporumda, günümüz sanat akımlarından birisi olarak kabul görmeye başlayan Graffiti ve Sokak Sanatının nasıl ortaya çıktığı, gelişmeleri ve çağdaş sanattaki yeri örnekler üzerinden incelenmiştir. Bu inceleme esnasında insanın sanatla ve bulunduğu mekân ile nasıl bir ilişki kurduğu “Duvar” imgesi üzerinden değerlendirilmiştir. Bu çalışmanın hazırlama sürecini, konulara ve olaylara farklı bir bakış açısı getirmemi sağlayan değerli katkılarıyla bana yol göstermiş olan danışman Hocam, Doç.Burçin Erdi Es’e, teşekkür ederim.

Engin ADEKA
05.07.2022

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	i
TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
GİRİŞ	1
BÖLÜM1: RESİM SANATINDA DUVAR RESMİNİN SÜREÇLERİ...	3
1. Resim Sanatında Duvar Resminin Süreçlerinin İncelenmesi	4
1.1.1. Mağara Resimleri	4
1.1.1.1. Din ve Büyü ile İlişkisi	5
1.1.1.2. Platonun Mağara Alegorisi	6
1.2. Mısır.....	8
1.3. Girit.....	9
1.4. Maya.....	10
1.5. Antik Yunan ve Roma.....	11
1.5.1 Feyyum Portreler.....	13
1.6. Hristiyan (Bizans & Erken Rönesans).....	16
BÖLÜM 2: ÇAĞDAŞ SANAT İÇERİSİNDE GRAFFİTİ VE SOKAK SANATI.....	17
2.1. Kentsel Çağdaş Sanat	25
2.1.1. Graffiti ve Sokak Sanatı	28
2.1.2. Graffiti ve Sokak Sanatının Karşılaştırılması.....	49
2.2. Graffiti ve Sokak Sanatını Etkileyen Sanat Akımları	51
2.2.1. Mural (Duvar Resmi).....	51
2.2.2. Pop Art	53
BÖLÜM 3: ÇAĞDAŞ SANAT BAĞLAMINDA GRAFFİTİ VE SOKAK SANATININ KONUMU VE ÖRNEKLER ÜZERİNDEN İNCELENMESİ...	55
3.1. Çağdaş Sanatın Tanımı ve İçeriği	55
3.2. Kamusal ve Kentsel Sanat	56
3.3. Çağdaş Graffiti ve Sokak Sanatı	61
3.3.1. Örnekler ve Tespitler.....	62
BÖLÜM 4: SANATSAL ÇALIŞMALAR.....	71
4.1. Sanatçı Beyanı.....	71
4.2 Sanatsal Çalışmalar.....	72
SONUÇ.....	76
KAYNAKÇA.....	78
GÖRSELLER LİSTESİ.....	80

GİRİŞ

İnsanlık tarihine baktığımızda insanlığın bıraktığı izler bize o dönem insanların neler yaptıklarını göstermektedir. Bu izlerin ilk belirtileri mağara duvarlarına çizilen resimler ve desenlerdir. O dönemin insanının doğa ile olan iletişimi ve kendini ifade etme biçimi olarak görülmektedir. Bu çizimler aynı zamanda birçok sanat tarihçisi tarafından sanat tarihinin de başlangıcı olarak kabul edilmektedir.

Duvar resimleri, toplum halinde yaşamaya başlayan insanların dünya ile kurmuş olduğu dinsel ve törensel yaklaşımları da açıklamaktadır. İlkel insandan günümüz çağdaş insanına kadar duvarların bir dil olarak kullanılması yaşadığı dönemi belgeler niteliktedir. Graffiti ve Sokak Sanatı her ne kadar 1960 ve sonrasında sokak duvarlarında gözükmüş olsa da, ilkel insanların yapmış oldukları mağara resimleriyle davranış olarak benzerlik taşıdığını düşünülmektedir.

Modernist ve Postmodernist akım içinde tanımlanan Graffiti ve Sokak Sanatının Çağdaş Sanat içerisinde bir yeri ve konumu var mıdır? Protesto aracı olarak başlayan Graffiti ve Sokak Sanatı zaman içinde alınan satılan bir sanat nesnesi haline gelmiş midir? Bu bunun gibi sorulara cevap aramak kaygısıyla düşünürsek, güncelliğini koruyan Graffiti ve Sokak Sanatının Çağdaş sanat içindeki konumunu ve önemini kent bağlamında inceleme ihtiyacı duymaktayız.

Bu tezin ilk bölümünde birçok sanat tarihçisi tarafından, Modernizm öncesi sanat tarihinin başlangıcı olarak kabul edilen mağara resimlerine değinilmiştir. İlk insan ve sonrasında oluşan toplumların duvarlara yaptıklarını resimler ile olan ilişkilerine örnekler üzerinden yer verilmiştir.

İkinci bölümde, Çağdaş Sanat İçerisinde Graffiti ve Sokak Sanatının tanımı yapılarak örnekler üzerinden konumu incelenmiştir. Bu bağlamda Graffiti ve Sokak Sanatını etkileyen sanat akımları irdelenmiştir. Graffiti ve Sokak Sanatı arasındaki farklara, biçimsel ve ifade olarak ayrıldığı noktalara değinilmiştir.

Üçüncü bölümde ise Çağdaş Sokak Sanatı ve Graffiti çalışmaları, örnekler üzerinden incelenerek kişisel tespitlerde bulunulmuştur.

Son bölümde, tezin konusu kapsamında sokakta üretilen çalışmalara ve sanatçı beyanına yer verilmiştir.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışma, sanat tarihinin başlangıcı olarak kabul edilen mağara resimlerinden başlayarak duvar resim sanatının tarihsel süreçlerinin incelenmesi ve günümüzün çağdaş sanatlarından biri olarak kabul görmeye başlanan Graffiti ve Sokak Sanatı ile olan ilişkisine değinilmiştir. Bireyin ifade ve varoluş biçimleri, dünya ile olan sanatsal etkileşimleri üzerine incelemelerde bulunulmuştur.

Araştırmanın önemi

İlk insandan günümüze kadar, bireyin kendini ve Dünyayı tanıma, anlama ve anlamlandırma ihtiyacı olduğunu görmekteyiz. Duvar resmi dışavurum aracı olarak insanın yaşadığı toplumun ruh halini aktarma aracı da olmuştur. Bu ifade biçimleri insanın yaşadığı toplum ve çevreye göre şekil değiştirmiştir. Mağara duvarlarından kent duvarlarına kadar uzanan bu süreci anlamak, günümüz çağdaş sanatı içerisinde Graffiti ve Sokak Sanatını anlamaya yönelik incelemelerde bulunulmuştur.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada, araştırma yapılırken kullanılan veriler nitel araştırma yöntemlerinden gözlem ve genel tarama modeli çerçevesinde literatür incelemesi olarak gerçekleşmiştir. Bu çalışmada, graffiti ve sokak sanatının günümüzdeki yerini anlamını ve tespiti ilk insanın yaşadığı mağaralara yaptığı resimlerden başlayarak kronolojik olarak, anonim veya sanatçıları da belirterek referanslar ile yürütülmüştür. Son olarak Graffiti ve Sokak Sanatının günümüz çağdaş resim sanatı içerisindeki ifade biçimi olarak kullanılması bağlamında ürettiğim uygulamalı çalışmaları, örnekler ve kendi ürettiğim sokak sanatı eserleri dördüncü bölümde yer almaktadır.

1.RESİM SANATINDA DUVAR RESMİNİN TARİHSEL SÜREÇLERİ

Duvar Resim Sanatı geçmişten günümüze çeşitli evreler geçirerek gelmiştir. İnsan içinde yaşadığı toplumun sosyolojik, politik ve tarihsel süreçlerine göre duvar yüzeyinde yapıtlar üretmiştir. Duvar resminin ilk örneklerini gördüğümüz mağara resimleri; bireyin kendi dışındaki dünya ile bir iletişim kurma aracı olmuştur. Buradaki amacın net bir şekilde altını çizmek gerekmektedir. İlkel insan bütün bu eylemlerini yaparken sanat üretmek kaygısı ile yapmamıştır. Çağımız insanların sanat üretim pratikleri ile o zamanki arasında bir amaç farkı vardır.

Fransa'daki Lasscaux Mağarasındaki duvar resim çalışmaları bulunan ilk resim örnekleridir. Mağara duvarlarına araç olarak kemikler ve kazıma yapabilecekleri nesnelere yardımıyla çizimler yapmışlardır. Günümüzde Graffiti ve Sokak sanatçıların sıklıkla kullanmış olduğunu stencil(şablon) tekniği olarak bilinen tekniği de kullandıkları anlaşılmaktadır.

Resim sanatının doğuşu ile ilgili çok az şey bilinmektedir. Yapılan araştırmalar sonucunda şunu söyleyebiliriz; Resim sanatı insanoğlunun gölgeleri çizgiler ile sınırlandırmasıyla ortaya çıkmıştır.

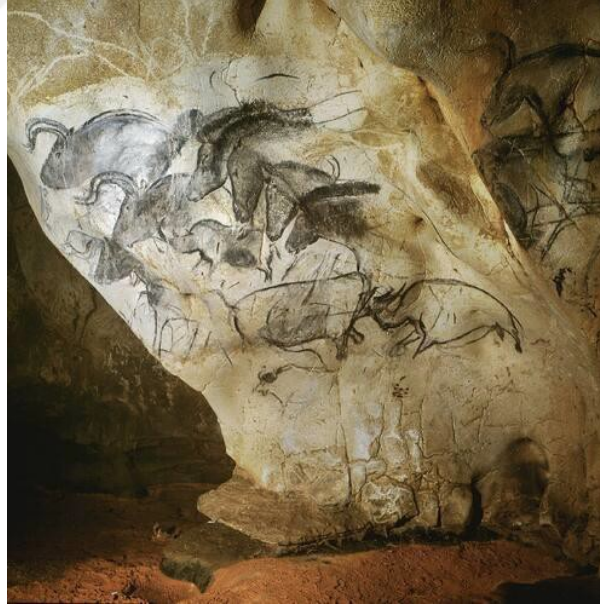
Resim1: Santa cruz, Arjantin M.Ö. 11.000 ile M.Ö. 7.000 Erişim: 14.05.2021

Duvar resmi çehresini mağara resimlerinden çıkartıp kiliselerin duvarlarına taşımıştır. O dönemin insanlarđ okuma yazma bilmiyorlardđ. Sadece din insanlarđ okuma ve yazma biliyorlardđ. İnsanlara dini anlatmak ve trenselle bir ritüel haline dönüştürmek amacıyla dönemin ressamları tarafından kiliselerin duvarlarına resimler yaptırılmışlardır. Zaman içerisinde, geçmişten günümüze insanlığın ve uygarlığın da gelişmiyle beraber resim sanatđ içinde duvar resmi kendine yer bulmaktadır.

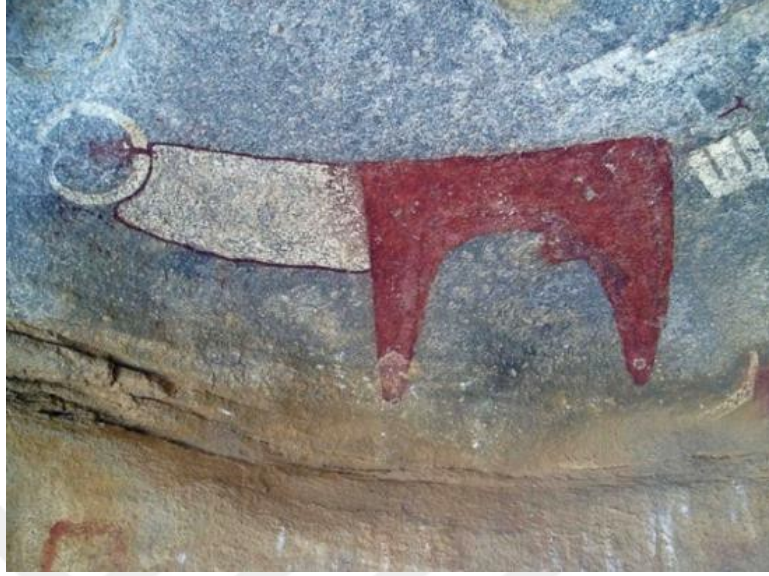
1.1 Resim Sanatında Duvar Resminin Süreçlerinin İncelenmesi

1.1.1. Mağara Resimleri

Mağaralar ilkel insanın doğa şartlarına karřđ sđğındıkları yerlerdir. Mağaralar zerine yapılan araştırmalar sonucunda ilkel insanın nasıl yaşadıklarına dair izler bulunmuştur. Bu izlerden birisi de mağara duvarlarına yaptıklarını resimlerdir. Dünya zerine baktđımızda bu mağara resimleri farklı ülkelerde de bulunmuştur. Bunlardan bazıları işe şunlardır: Fransa Chauvet, Lascaux maęarasđ, Arjantin Eller Maęarasđ, Somali Las geel mağaralarıdır.

Resim 2: Ardche, Fransa

Resim 3: Hargeisa, Somali M.Ö. 18.000 veya 20.000

1.1.1. Resmin büyü ve din ile ilişkisi

Çok fazla sayıda görülen mağara resimlerindeki hayvan figürleri ilk insanın doğa ile mücadelesini temsil etmektedir. Mağara resimleri sanat tarihçileri tarafından şamanist bir biçimde büyüsel törenler eşliğinde yapıldığı düşünülmektedir. Hayvanları avlamak ve hayatta kalmak adına yapılan bir tören niteliği taşımaktadır. Çünkü o dönemin insanların dünya ve doğaya dönük bilimsel bilgileri dünyayı anlamalarına yetmiyordu. Bilinmeyenlerle dolu bir Dünya'da korktukları şeylere inanma ihtiyaç duymuşlardır. Antropologlar ve davranış bilimciler mağara resimlerinin inanç kavramının davranışsal göstergeleri olduğunu bize anlatmaktadırlar.

İlkel insanın doğa karşısındaki savunmasız ve korunmasız oluşu doğa ile kurduğu ilişkide önemli rol oynamıştır. İlkel insan için mağara imgesi mitolojide Tanrı, Tanrıça ve içinde diğer ilahi varlıkların olduğu doğum ve ölüm olaylarının yaşandığı yerlerdir. İlkel insanların mağara yaşantısında zaman içerisinde din düşüncesinin doğmasına neden olmuştur.

Resim 4 : (Fransa'daki Trois Freres Mağarası'nda, yaklaşık M.Ö. 13.000'e tarihlenen Şaman ya da 'sihirbaz' çizimi.)

İlkel insanların doğa ve gezegen hakkında bilgilerinin olmaması dış dünya ile din ve büyü yoluyla iletişim kurma ihtiyacı ilkel kabilelerin yapmış olduğu davranışlardır. İnsan düşünmeye, anlamaya ve sorgulamaya başlayınca dünya ile kurduğu ilişki de değişmiştir. Bilinmeyene karşı Şamanist bir davranışın yerini mantık almaya başlamıştır.

1.1.1.2 Platonun Mağara Alegorisi

İnsan düşünmeye, anlam ve merakı sorgulamaya başlayınca dünya ile kurmuş olduğu ilişki din ve büyü'nün yerine akıl ve bilim tarafından olmaya başlamıştır. Değişen bu ilişkinin mekanı ise Platon'a göre mağaralar olmuştur.

Platonun mağara alegorisine göre; bir grup insan mağara içersinde haps olmuş vaziyettedir. Kendi gölgelerinin gerçekliği dışında bir gerçeklik söz konusu değildir. Alegoriye göre insanlardan bir tanesi dış dünyaya çıkmanın bir yolunu bulur ve dışarıda başka bir gerçekliğin olduğunu farkına varır. Bu gerçekliği diğer insanlara da anlatmak üzere mağaraya geri döner fakat arkadaşları bu gerçekliğe inanmazlar.

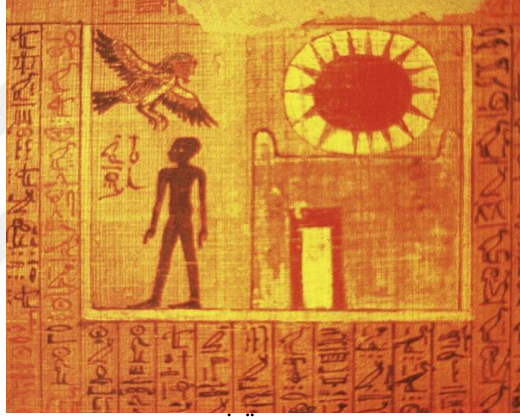
Resim 5 : Platon'un mağara alegorisi Jan Saenredam'a göre, Cornelis Van Haarlem, 1604, Albertina Viyana.

İnsanın gölgesi ile kurmuş olduğu varoluşsal ilişki kendi varlığının görünür olması ile ilgili olduğunu düşünebiliriz. Görünür olmak aslında orada olmak anlamına gelmektedir. İnsanın bilinmeyen görünmeyene karşı bir merakı doğası gereği hep olmuştur. İlkel insanların din ve büyü yoluyla görünmeyeni görünür kılmaya çalışmıştır. Günümüzde uzayın sınırları ve başka yaşam alanlarının olup olmadığına dair araştırmalar yapılmaktadır.

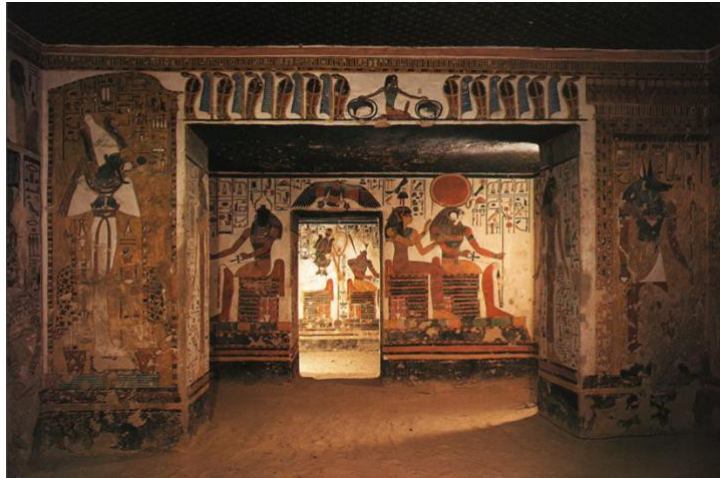
1.2 Mısır duvar resmi

İlkel insanların Tanrı ile tanışması Mısır sanatının düşünsel olarak temelini oluşturmaktadır. Mısır sanatının konusu tanrıların onurlandırılması olmuştur.

Eski Mısır resmi, Mısır'ın aşırı kuru iklimi dolayısıyla mezarlar ve tapınaklarda uzun süre kalıcılığını korumuştur. Resimleri yapma amacı genellikle ölen kişi için öteki dünyaya hazırlık amacıyla yapıldığı düşünülmektedir. Resimlerin teması Mısırlıların inançları dolayısıyla kendilerini korudukları düşünülen tanrı tasvirleri yapıldığını göstermektedir.

Resim 6: Şafak vakti mezardan çıkan ruh ve gölge, İ.Ö 1400 civarı, Neferoubenef papirüsleri, Louvre Müzesi,Paris

Resim 7: Nefertari'nin Mezarı M.Ö 1300 Mısır

1.2 Girit

Tarihsel süreçte Mısır ile bağlantıları olan bir diğer uygarlık da Girit Adası çevresinde varlığını göstermektedir. Bu uygarlığın yaşadığı döneme dair bilgileri yapmış oldukları duvar resimleri üzerinden anlamaktayız.

Resim 8: Zambaklı Prens, Knossos-Girit İkinci Saraylar Dönemi, M.Ö. 1600-1450

Girit konumu gereği savaşların ve istilaların sürdüğü diğer uygarlıklardan uzakta sakin ve barış uygarlığı içinde yaşamıştır. Girit duvar resimlerinin tanrıları tasvir ettiği düşünülmektedir. “ Zambaklı Prens”bu resimlerden birisidir. Dini bir tarafı olduğu gibi aynı zamanda bir seyirci önünde bir gösteri yaptıklarına dair izlenimler olmuştur.

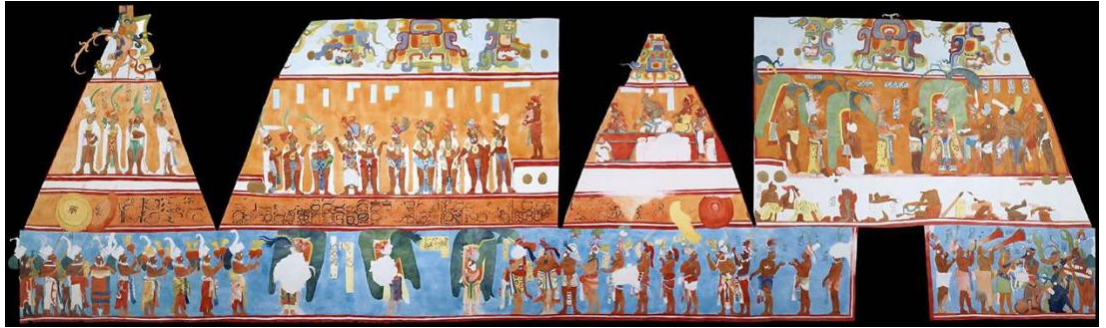
Resim 9: Sıçrayan Boğa, Fresk, Knossos, Girit M.Ö 1450

1.3 Maya (Eski Meksika Resmi)

Eski Maya uygarlığında duvar resmi genellikle dini törenlerin tasvir edilmesi olarak yer bulduğunu görmekteyiz. Chacmultún, Uaxactún, Bonampak'da ustalıkla yapılan duva resimlerine rastlanmaktadır. Dini törenler haricinde saray törenleri, savaşlar, mahkumların yargılanması ve kurban edilmesi gibi toplumsal olaylar resmedildiği görülmektedir.

Resim 10: Yapı 1-Oda 1-4 Bonampak

Resim 11: Yapı 1 – Oda 1-1 Bonampak

1.5 Antik Yunan ve Roma

“İnsan her şeyin ölçüsüdür.”

Protagoras

Ontolojik olarak Uygarlıkların gelişmesi ile birlikte ilk medeniyet ve kent olgusu oluşmaya başlamıştır. Bunun en iyi örneklerinden birisi Myken’lerdir. Bir önceki uygarlıkları da kendilerine örnek alarak üzerine yeni bilgiler ve deneyimler kurarak gelişimine devam etmektedir.

Resim 12: Myken Yerleşim Haritası

Resim 13: Augurs Mezarı, Tarquinia, İtalya, M.Ö. 530

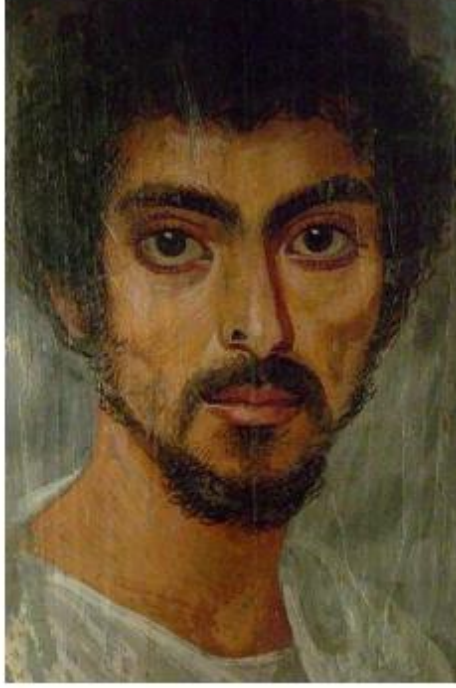
Resim 14: İtalya Pompeii'den. III. Aleksandros Mozaïği. M.Ö. 1. yüzyıl.

Resim:15 İkinci Stil boyama örneği, kübikül (yatak odası), Boscoreale'deki P. Fannius Synistor Villası, MÖ 50-40, fresk
265,4 x 334 x 583,9 cm

1.5.1. Feyyum portreler

Tarihsel sürecin devamlılığına baktığımızda Romalıların Mısır'ı ele geçirmesinin ardından Roma kültür ve geleneğinin Mısır topraklarına kaydığını görmekteyiz. Kendi varoluş biçimlerini sanat yoluyla ifade eden Roma uygarlığının izlerini Mısır'ın Fayyum kentinde çıkan yeraltı mezarlıklarından anlaşılmaktadır.

Resim 16: LouvreMüzesi, Paris Erkek Portresi, Metropolitan Müzesi, 1.2. yy.

Resim 17: Bir Gençliğin Panel Portresi Eklenmiş Mumya, Met Müzesi M.S 80-100

Tahtanın üzerine resmedilmişlerdir- çoğunluğu ihlamur ağacına, bazılarıysa pamuklu kumaş üzerine. Yüzler büyüklük olarak gerçek boyuttan biraz daha ufak. Bir kısmı zamklı boya ile yapılmış; çoğunluğu için kullanılan malzeme encaustic, yani balmumuyla karıştırılmış boya; balmumu saf haldeyse ısıtılarak karıştırılıyor, sıvıya dönüştürülmüşse soğuk vaziyette. Hiçbir röprodüksiyon antik boyanın ne kadar iştah kabartıcı olduğunu gösteremez. Ressamlar yıldız dışında dört renk kullanmışlar: siyah, kırmızı ve iki farklı aşı boyası. Bu renklere boyadıkları ten insana hayatın ekmeğini düşündürüyor. Ressamlar Yunan asıllı Mısırlılarmış. Yunanlar dört asır önce Büyük İskender'in fethi sırasında Mısır'a yerleşmişler. (BERGER, 2017, s.45)

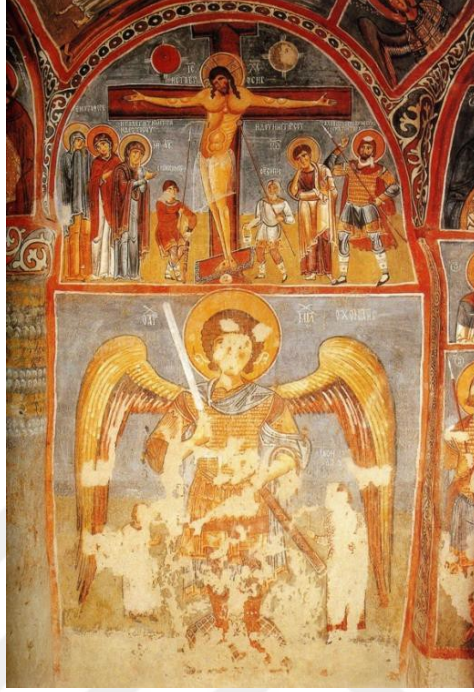
Resim 18: Genç Bir Kadının Mumya Portresi, 3. yy. Louvre Müzesi, Paris.

1.6 Hristiyan Dönemi- (Bizans/ Erken Rönesans)

Bizans duvar resminde fresko ve mozaik tekniği ile yapılan resimler öne çıkmaktadır. Özellikle dini yapıların içerisine ikonaların yapıldığı görülmektedir. Erken bizans döneminde Hristiyanlıkla ilgili konuları duvarlara resmetmişlerdir. Kilisenin hristiyanlığı yaymak ve insanlara anlatmak için duvar resimlerini kullanmış olduğunu görmekteyiz.

Resim 19: Konstantin ve Helena. Aziz İsaak Katedrali'nde bulunan mozaik, Sankt-Peterburg, Rusya

Resim 21: Göreme Açık Hava Müzesi'ndeki Karanlık Kilise, Kapadokya 11. yy.

2. ÇAĞDAŞ SANAT İÇERİSİNDE GRAFFİTİ VE SOKAK SANATI

Çağdaş ne demektir ne anlam ifade eder? Graffiti ve sokak sanatını tanımlamadan önce Çağdaş'ı tanımlamak gerekirse;

Çağdaş: “Bulunulan çağın anlayışına, şartlarına uygun olan, çağcıl, uygarca, modern, asri” tanımı yapılmaktadır. (TDK, 2021).

Çağdaş olmak; Sanat, felsefe ve bilim alanlarında sürekli olarak yeniden tanımlanan kavramlardan birisidir. Çağdaş olmak; şimdikiyi arar, dönemin teknoloji, bilim, sanat, felsefe gibi konularında akıl ve bilim kullanarak güncel olmayı gerektirmektedir. Modern olmakla karıştırılmamalıdır. Modern Sanat ve Çağdaş Sanat iki ayrı sanat dönemidir. Modern Sanat 1880’lerde başlayıp 1960-70 lere kadar sürdüğü sanat tarihçileri tarafından kabul edilmektedir. Çağdaş Sanat ise 1960’larda başlayıp günümüze kadar sürmekte olan anlamına gelmektedir.

Sanat Dünyasında bireyin kendine yönelik olan bu yaklaşımları bilim ve felsefe konusunda da gelişmeler sağlamıştır. Örneğin; 1900'lerin başında Psikanaliz, Sigmund Freud (1856-1939) ve takipçileri tarafından "bilinçdışının bilimi" olarak geliştirildi. Psikanaliz modernist sanatla tarihsel zeminini paylaşır ve yirminci yüzyılın boyunca çeşitli şekillerde onunla kesişir. Sanatçılar doğrudan psikanalizden yararlandılar. Yirmili ve otuzlu yıllardaki sürrealizm'de olduğu gibi fikirlerini görsel olarak keşfetmek ve bazen onları teorik ve politik olarak eleştirmek için, yetmişli ve seksenli yıllardaki feminizmde olduğu gibi olmuştur. (FOSTER, KRAUSS, BOİS, BUCHLOH, 2004, s.15)

Resim 23: Vincent Van Gogh -Yıldızlı gece, 1889 Museum of Modern Art, New York

Resim 25: Max Ernst, The Triumph of Surrealism, 1937 Paris.

Sigmund Freud'un bu methodu sanat, bilim ve felsefe alanındaki yetkin kişiler tarafından modernizmin başlangıcı olarak kabul görmektedir. Bu method ile bireyin duygu ve düşünceleri üzerine yoğun çalışmalar yapılmış, bireyin dünya üzerindeki düşünce ve fikirleri sanatın gelişmesine yön vermiştir.

Psikanaliz methodunun sanat alanındaki örneklerinden Viyana'da Gustav Klimt, Egon Schiele ve Oskar Kokoschka gibi sanatçılar tarafından ortaya çıktığı görülmektedir. Bu tür sanatçılar sanat akademisinden ayrılmasıyla birlikte, rüyalar ve erotik fantezilere dayanan resimsel ifadeye öznel deneylerle eserler üretmişlerdir.

Resim 26: Bethoven Frizi, Gustav Klimt, Avusturya, 1901

Resim 27: Aile, Egon Schiele, Belvedere Galeri, Avusturya, 1918

Fransa ve Almanya'daki modernistler ise ilkel şeylere olan çekicilikleri ile ortaya çıkmıştır. Paul Gauguin bu yaklaşımın en iyi örneklerinden birisi olmuştur. Paris'te ise Pablo Picasso, Henri Matisse ise Afrikalı nesnelere yardımcıyla üstlenildiği gibi, batılı temsil geleneklerinin resim versiyonlarına odaklanmıştır.

Resim 28: Avignonlu Kızlar, Pablo Picasso, Moma Galeri, ABD, 1907

Sosyolog Nathalie Heinich, modern ve çağdaş sanat arasında bir ayrım yapar ve onları tarihsel olarak kısmen örtüşen iki farklı paradigma olarak tanımlar. "Modern sanat" temsilin geleneklerine meydan okurken, "Çağdaş sanat"ın bir sanat eseri kavramına meydan okuduğunu buldu. 1910'larda modern sanatın zaferinin ortasında yaptığı Duchamp'ın Çeşmesi'ni, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Gutai'nin performansları, Yves Klein'in monokromları ve Rauschenberg'in Erased de Kooning Drawing'iyle ivme kazanan çağdaş sanatın başlangıç noktası olarak görüyor.

Resim 29: Çeşme, Marcel Duchamp, Moma Galeri, ABD, 1917-1964

Resim 30: Saburo Murakami, *Sakuhiin (Tsuka)* [Geçit], 1956. 2. Gutai Sanat Sergisindeki Performans, Ohara Salonu, Tokyo, Ekim 1956.

Modern ve Çağdaş Sanat farklı zamanlarda ortaya çıkmış sanat biçimleridir. Modern sanatın başlangıcı 1880'lerde başlayarak 1960'lı yıllara değin devam etmiştir. Çağdaş Sanat terimi ise 1960'lardan sonra ortaya çıkan ve halen daha devam eden sanat eserlerini kapsamaktadır.1814 yılında fotoğraf makinesinin de icadı ile resim sanatında ciddi değişimler olmuştur. Fotoğraf makinesi anı dondurmak, kayıt altına almak, iz bırakmak, belgelemek gibi kavramları da beraberinde getirmiştir.

Resim 31: Renkleri tanımlamanın ve adlandırmanın bir yolunun sunumu, Michel Eugène Chevreul'ün, 1861

Yirminci yüzyılın ilk on yılı ondokuzuncu yüzyıl kaynaklarından gelen bir dizi öğeyi yeni bir sanat halinde senteze ulaştırma çabasına tanıklık etti: hem yeni yüzyılın sanatı olan hem de klasik gelenek kadar başarılı olabilen bir sanat. Bu yeni sanatın temel desteklerinden biri "ifade" kavramı oldu. İfade birçok kılığa büründü, ama ihtiyaç duyduğu şeylerden biri de sanatçının bir "benliği" olduğu ve bunun ifade edilebileceği fikriydi. (HARRISON, WOOD, 2011, s.151)

Ekspresyonizm ve fütürizm; kentli modernlik koşullarına verilen tepki biçimleriydi diyebiliriz. Özellikle Ernst Ludwig kirchner ve Umberto Boccioni yapmış oldukları modern dünya baskılarının izlerini eserlerinde görürüz.

Resim 32:Kent uyanıyor, Umberto Boccioni, Moma galeri, ABD, 1910

Resim 33: Basel ve Ren Nehri Manzarası, Ernst Ludwig Kirchner, ABD, 1921

David Harvey modern sanatı; ‘I. Dünya savaşı’ndan önce ortaya çıkan modernizm, üretim (makine, fabrika, kentleşme), dolaşım (yeni ulaştırma ve haberleşme sistemleri) ve tüketim (kitle pazarlarının, reklamcılığın, kitleye yönelik modanın ortaya çıkışı) alanlarında yeni koşulların yaratılmasında öncü rolü oynamaktan çok, bu koşullara bir cevaptır.’ şeklinde tanımlıyor. (HARVEY,2019, s.37)

Kentleşmenin ve uygarlığın gelişmesi beraberinde bazı huzursuzlukları da ortaya çıkarmıştır. Kentlerde yaşayan toplumlar ırkçılık, aidiyet, göç, kendini var etmek gibi temel insani duyguların yoksunluğunu yaşamaktadır. Teknolojik gelişim ve büyüyen sanayi 2. Dünya savaşının da etkisiyle insanlar yeni arayışlar içerisine girmiştir. Bu bağlamda bireyin yaşadığı toplum ile iletişim ve etkileşim içerisine girme ihtiyacı doğmuştur. Söz konusu kent olduğunda bu ihtiyacın alanları ise duvarlar olmuştur.

Graffiti ve sokak sanatı ise bütün geleneksel sanat anlayışını redderek günümüz Çağdaş Sanat tanımı içinde sıklıkla karşılaşılmaktadır. Birçok Çağdaş Sanat tarihçisi tarafından Çağdaş Sanat akımlarından birisi olarak kabul görmektedir. Saygın galeriler ve yerel yönetimler tarafından düzenlenen etkinliklerde tercih edilir olmuştur. Özellikle Banksy, JR, Obey gibi sanatçılar birçok sanat galerisinde ve sokakta nitelikli eserler ortaya koymuşlardır. Kentlerin duvarları birer dil oluşturmuş ve tıpkı mağarada yapılan resimler gibi o döneme dair yaşamsal ifade aracı haline gelmiştir.

2.1. Kentsel Çağdaş Sanat

İnsan yapısı itibariyle diğer insanlarla birlikte yaşayan bir canlıdır. Oluşturdukları bu topluluk zaman ve mekan içerisinde tanımlanmaktadır. İlkel topluluklar mekân olarak mağaraları kullanmıştır. Çağdaş insanlar ise adına ‘‘Kent’’ dediğimiz genelde binalardan oluşan mimari yapılar içerisinde yaşamaktadır.

İnsan, doğanın ürkütücü gücüyle başedebilmek için diğer insanlarla biraraya gelerek toplulukları oluşturmuştur. Ancak, toplumlar geliştikçe insan da giderek doğadan kopmuş ve bunun yarattığı yalnızlığı giderebilecek yeni bir beraberlik bulamamıştır. (GEÇTAN, 1993, s.11)

Toplum ve medeniyetin gelişmesiyle birlikte yeni kavramlar ve tanımlar ortaya çıkmıştır. Özellikle çağdaş ve modern yaşam kavramı ile beraber ortaya çıkan kent olgusu bireyin sanat anlayışını ve pratiğini de şekillendirmektedir. Kentli insanın yaşamında doğa ile kurduğu ilişki de değişmiştir. Sosyal bir varlık olan insan kent içerisinde bu sosyalliğini gerçekleştirmek için yeni alanlara ihtiyaç duymuştur. Kentlerin temelini oluşturan binalar ve bu binaların duvarları Graffiti ve Sokak Sanatçıları için ihtiyaç duyulan alanları karşılamaktadır. 1960 sonrası sanayi ve kentleşmenin de etkisi ile insan yaşadığı toplumda kendini ifade edebilmek, yaşadığı toplum ile iletişim kurabilmek için kent duvarlarına graffitiler yapmıştır. Sonrasında Graffiti, Sokak Sanatının oluşmasına öncülük etmiştir.

Günümüzde Graffiti ve Sokak Sanatı farklı kavramlar olsa da temelinde bireyin toplum ile bir iletişime geçme ihtiyacından kaynaklı bir davranış olduğunu söyleyebiliriz. 2000’li yılların sonrasında daha kapsayıcı bir terim olan ‘Kentsel Çağdaş Sanat Kavramı’ bazı sanatçılar ve sanat tarihçiler tarafından dile getirilmiştir.

Resim 34: Rio Olimpiyatları, JR, Brezilya, 2016

‘‘Kentsel Çağdaş Sanat’’ adı kentsel sıfatının yeri değiştirilerek -oysa ‘‘Çağdaş Kentsel Sanat’’ adı, içinde yaşadığımız dönemin kentsel sanat akımını tanımlar-, kentsel sanatın, çağdaş sanatın ayrılmaz parçası olduğu düşüncesini öne çıkarır. Çünkü çağdaş sanatın talepkar özelliği -çoğunlukla estetikten baskın olan anlam, plastik arayış, iletişim araçlarının çeşitliliği, teknik ustalık- yalnızca üç adla yetinirsek, Kaws, JR ya da JonOne

gibi kimi kent sanatçılarının çağdaş sanat pazarına girmesini sağlamıştır. Buna karşın kimi sanatçılar özgünlüklerine öncelik vermek isterler ve çoğunlukla (kötü) damgalanmamayı, atölye çalışmalarının yer almadığı yanlış adlandırılmış (sokak sanatı, graffiti, kentsel sanat, post-graffiti) bir akımın içinde görülmemeyi yeğler. Aslında bu ifade ufukumuzu genişletir ve graffiti kökenli sanatçılarla sokak sanatçıları arasındaki kimi grup kavgalarından uzak durmamızı sağlar. Kentsel çağdaş sanat tüm sanatçıları uzlaştırıp, sanatı bütünüyle 21.yüzyıla özgü bir okumada bir araya toplar. (CHENUS&LONGHI,2014, s.28)

Resim 35: Tatil Arkadaşı, Kaws, ABD, 2018

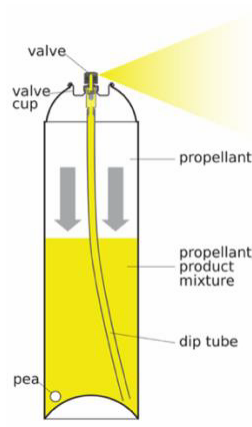
2.1.1 Graffiti ve Sokak Sanatı

Graffitiyi kısaca tanımlamak gerekirse harfleri stilize ederek yazmak, başka bir deyişle çağdaş graffiti veya alt kültür ile ilişkilendirilir. Çağdaş Graffiti örnekleri ilk olarak Amerikada görülmüştür. Nitelikli çalışmaların yapılması ise 1960 sonrası batı dünyasında kendisine yer bulmuştur. Harfleri stilize ederek kendi mahlaslarını küçük imzalar (tag) halinde veya daha büyük ayrıntılı çalışmaları (piece) kentsel kamusal yüzeylere, genellikle sprej boya veya benzeri kalem gibi malzemeler ile uygulanmasına verilen addır.

Graffiti kelimesi '*sgraffito*' teriminden gelmektedir. İlk olarak 1564 yılında Giorgio Vasari tarafından dile getirilmiştir. Bu terim Rönesans'ta evlerin cephelerine çizilen desenlere atıfta bulunarak '*sgraffito*' teriminden gelmektedir. İtalyanca kazıma ve yazma anlamına gelmektedir.

Tarih sahnesinde Dünya ve insanlık tarihini şekillendiren olay ve durumlar olmuştur. Bu olayların en büyük etkileri kuşkusuz savaşlar yüzünden olmuştur. Özellikle 2. Dünya Savaşı, İnsanlık Tarihi açısından önemlidir. 21.yüzyıldaki Dünya düzeninin şekillenmesinde etkili olmuştur. Sanayi ve teknolojik gelişmeler ile birlikte savaşın insan üzerinde bıraktığı etkiler bugün bile hissedilir niteliktedir. Savaşın en yoğun geçtiği ülkelerden birisi de anlaşılır bir şekilde Almanya olmuştur.

Sanayinin ve teknolojinin gelişmesi boya sektörünü de geliştirmiştir. 2. Dünya savaşı sonrası yaşanan dönemin şartları bazı tekniklerin gelişmesini zorunlu hale getirmiştir. Teknoloji alanında birçok yeni gelişmeler olmaya devam ederken grafitinin en temel malzemelerinden biri olan sprej boya 1949 yılında Edward Seymour, aerosol boyanın icadını gerçekleştirmesiyle birlikte sokakta hızlı, taşınabilir ve pratik bir şekilde uygulama yapma olanağı sağlanmasıyla olmuştur. Sonraları büyük sprej boya şirketleri Graffiti Sanatına destekler nitelikte yüksek kapaticılığa sahip boyalar üretmiştir. Bunlardan en bilinenlerden bir tanesi Almanya'da Montana Cans şirkettir. Bir diğer ise İspanya'da yine aynı ismi taşıyan Montana Colors (1994 yılında kurulmuştur.) şirkettir.

Resim 36: Aerosol Sprej Boya

1961 senesinde Berlin duvarı örüldüğünde, bu duvar Doğu ve Batı Almanya'yı ikiye ayırdı. Batı yakasındaki insanlar duvara yaklaşmakta özgürdüler ve bu özgürlüklerini duvarlara Graffitiler yaparak yaşadıkları durumu ifade etmişlerdir. Gri ve soğuk bir beton sınırı olan duvar yerine onu renklendirerek veya sanatsal müdahalelerde bulunarak mevcut işlevinden koparmaya çalışmışlardır.

Resim 37: Londra'daki İmparatorluk Savaş Müzesi'nin bahçesinde Berlin Duvarı'ndan bir parça

Resim 38: Berlin Duvarı 1985

Resim 39: Berlin Duvarı 1985

Duvar örüldükten sonra o gri beton yığınına ilk boyayanlardan biri olan Thierry Noir (1958-) The Guardian sitesine verdiği röportajda yaptığı graffitilerle ilgili olarak şunları söylemiştir:

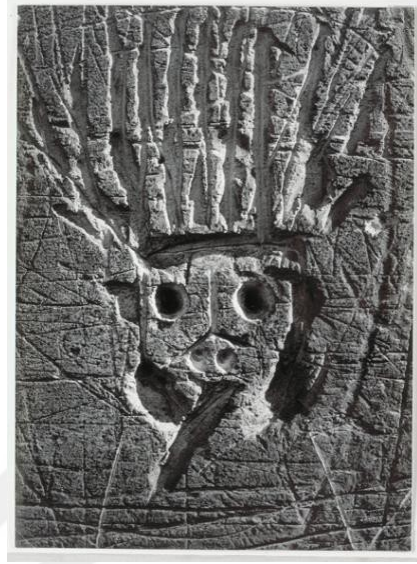
“Bu fil, Berlin Duvarı'ndaki ilk resimlerimden biriydi. Dışarıda resim yapmaya başladım çünkü sanatı sadece müzelere ve galerilere değil sokaklara koymanın iyi olduğunu söylemek istedim.”

Resim 40: Berlin Duvarı 1985

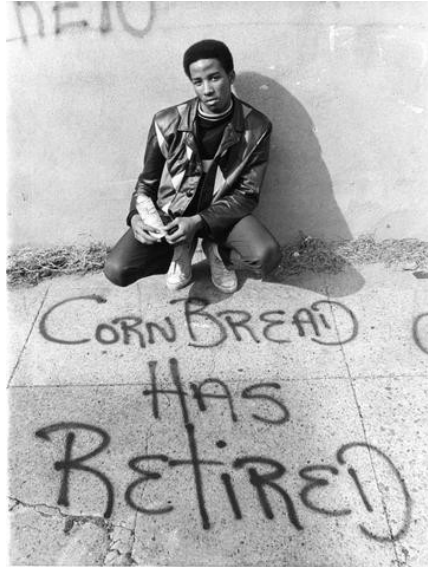
"Marcel Duchamp'ın 1917 New York sergisine ve pisuar sergilerinde kışkırttığı büyük skandala saygı duyuluyor. Duvar boyamaya başladıktan kısa bir süre sonra, bunu 1984 yılının Nisan ayında yaptım. Birkaç gün sonra bir el havzası da gösterdim."

İllegal olduğu için hızla silinen, sokaklarda zaman aşımına uğrayıp yok olan veya serbest alanda üretildiği için bir başkası tarafından müdahaleye maruz kalan bu eserlerin ölümsüzlüğe ya da hiç değilse daha uzun bir ömre ulaşması fotoğraf sanatı ile mümkün oldu. Daha çok, fotoğrafladığı gece görüntüleri ile tanınan 20. Yüzyılın önemli fotoğrafçılarından Brassai'nin arşivinin önemli bir bölümü de 1930'lardaki duvar çizim ve yazı fotoğraflarından oluşur. 1956 yılından MoMA'da açılan Language of the Wall (Duvarların Dili) başlıklı sergide, 30 yıllık bir süre zarfında Paris'te çektiği duvar fotoğraflarını sergileyen Brassai için graffiti, insan ve doğa arasındaki kopukluğu sanatla dengeler. (AYRAL,2014, s.11)

Resim 41-42: Brassai, 1899-1984

1965'te ilk ve modern Graffiti sanatçısı olarak kabul edilen Darryl McCray "Cornbread" mahlası ile Amerikanın Philadelphia şehrinde ilk örnekleri koyan kişidir. Philadelphia Hayvanat Bahçesi'nde bir file "Mısır Ekmeği Yaşıyor" yazdığı için tutuklanmıştır.

Resim 43: CornBread, 1971

Aynı dönemde yine Amerika'nın Manhattan kentinde "Taki 183" yazılamaları görülmektedir. Yunan asıllı ve gerçek adı Demetrius olan Taki 183, takma ismini adının kısaltması olan Demetaki'den almıştır. 183 oturduğu sokak numarasından gelmektedir. 1960-70 dönemleri kuryecilik yapmaktadır ve çalışırken takma ismini bulunduğu kentte heryere yazmıştır. Bu davranış bir süre sonra dikkat çekmeye başlar ve başka gençlerin de takma isim üretip sokaklarda kendi yazılamalarına neden olmuştur.

Graffiti ve Sokak Sanatçıları kendilerine bir anlam yükledikleri takma isimlerini kullanmaktadırlar. Bu takma ismi oluşturma nedenleri şu sebeplerdir: Sokaklarda yapılan çalışmalar kamusal alana izinsiz müdahale ve yasal olarak suç sayılmaktadır. Bu suça tabii olmamak için hayali bir takma isim yaratıp o isim üzerinden kendilerini var etme çabası görülmektedir. Bu çaba yapılan işi daha gizemli hale getirmiştir. Yapılan eylemi ve çalışmayı daha da merak edilmesini sağlamıştır. Bu takma isim sokakta "Tag" (imza) olarak görünmektedir. Bu imza kendi içerisinde estetik bir kaygı ile sokağa yazılmaktadır. Sanat tarihine baktığımızda ilk olarak kendi imzasını logo haline getiren sanatçı olarak adına kendi imzasını tasarlamıştır. Graffiti ve sokak sanatçıları da tıpkı Dürer gibi yapmış olduklarını çalışmaların altına kendi imzalarını yerleştirmektedir.

Resim 44: Albrecht Dürer imzası,1528

Resim 45: 'BRIQUE', Does Tag No:6, 2020

Politik mesajlardan uzaklaşarak kendi kültürünü, yani 'Graffiti kültürü'nü yaratan bu fenomen, 1970'lerde ekonomik ve siyasi değişiklikler neticesinde 'Amerikan Rüyası'nın sorgulandığı dönemde, New York'tan azınlık Afrika ve Hispanik kökenli gençlerin, varoluşlarını ifade etme ve alanlarını belirleme ihtiyaçlarının olduğunu göstermiştir. 1969'da New York sokaklarına takma ismini ve sokak numarasını yazan ilk graffitilerden Taki183, 21 Temmuz 1971 tarihli NY Times gazetesine verdiği röportajda kendisinin de çalıştığını, vergilerini ödediğini ve kimseye zarar vermediğini ifade ederek niyetinin suç işlemek olmadığını açıkça belirtmişti. (AYRAL,2014, s.10)

The New York Times

NEW YORK, FRIDAY, JUL 21, 1971

'Taki 183' Spawns Pen Pals

Taki is a Manhattan teenager who writes his name and his street number everywhere he goes. He says it is something he just has to do.

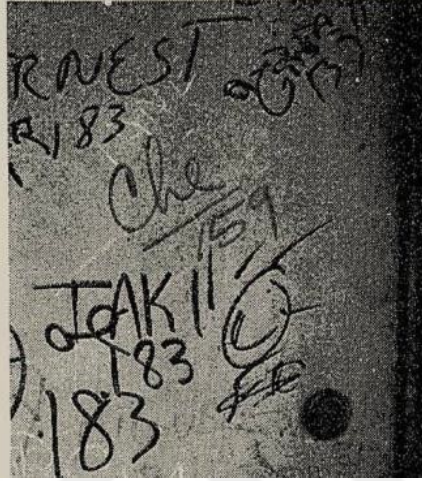
His TAKI 183 appears in subway stations and inside subway cars all over the city, on walls along Broadway, at Kennedy International Airport, in New Jersey, Connecticut, upstate New York and other places.

He has spawned hundreds of imitators, including Joe 136, BARBARA 62, EEL 159, YANK 135 and LEO 136.

To remove such words, plus the obscenities and other graffiti in subway stations, it cost 80,000 man-hours, or about \$300,000, in the last year, the Transit Authority estimates.

"I work, I pay taxes too and it doesn't harm anybody," Taki said in an interview, when told of the cost of removing the graffiti.

And he asked: "Why do they go after the little guy?"

Resim 46: Taki 183,1971

Taki 183 'ün bu makalesinden sonra yazılmalar kentin başka yerlerinden de görünür olmuştur. Böylelikle yavaş yavaş kendi kültürünü oluşturan bir fenomen haline dönüşmüştür. İnsanların kendilerini gösterme ve ünlenme çabaları bu fenomenin yaygınlaşmasına ve gelişmesine önayak olmuştur. Toplumun alt sınıfında yaşayan insanların toplumsal olarak kendilerini ifade edecekleri bir alana ihtiyaç duymaları bu durumun yaygınlaşmasını sağlamıştır. Banliyö bölgelerinde yaşayan bu insanlar yazılmalarını gerçekleştirmek için kentin merkezi ile ulaşımı sağlayan trenleri tercih etmeye başlamış, böylelikle banliyö trenleri graffitinin diğer insanlara daha çabuk ulaşmasını sağlamıştır. Dolayısıyla daha fazla insan tarafından görünür olan graffitinin yayılmasına fayda sağlamıştır.

Resim 47: Duster Lizzie, Bronx, New York, Martha Cooper, 1982

Bu eylemleri gerçekleştirirken isimleri geçen kişilerin herhangi bir sanatsal ya da estetik arayışları yoktu. İnsanlar sadece bulunduğu toplum içerisinde bir varoluş çabası ve kendini ifade etme ihtiyacı duyuyorlardı. Fotoğrafçı ve yazar Jon Naar, Roger Gastman'ın graffiti ile ilgili çekmiş (Wall Writers) olduğu filmde şunları söylemiştir: ‘‘ Onlar kendilerine sanatçı değil yazar diyorlardı.’’

"Tagging" (imza, lakap yazma) kişinin yaşadığı bölgeyi işaret etmesinin en doğal ve yaygın hallerinden birisi olmuştur. İmza yazma eylemi çıkışı New York'taki azınlık halkın kendilerini bir yere ait hissetmesi amacıyla yapılmış bir eylem olarak doğmuştur. Her topluluk kendi mahallelerinde kendi kurmuş oldukları grupların isimlerini yazmaya başladılar. Buna graffiti kültürü içerisinde "Crew" adı verilmektedir. Kendi alanlarını işaretlemek olarak başlayan sonrasında tipografik bir duruma dönüştü. Çünkü topluluklar arası bir stil çatışması olmaya başladı. Özgün olmaya önem veren graffiticiler stillerini (font) ilerleterek geliştirmişlerdir

Resim 48: Campbell's Soup by Fab 5 Freddy, 1981, Martha Cooper

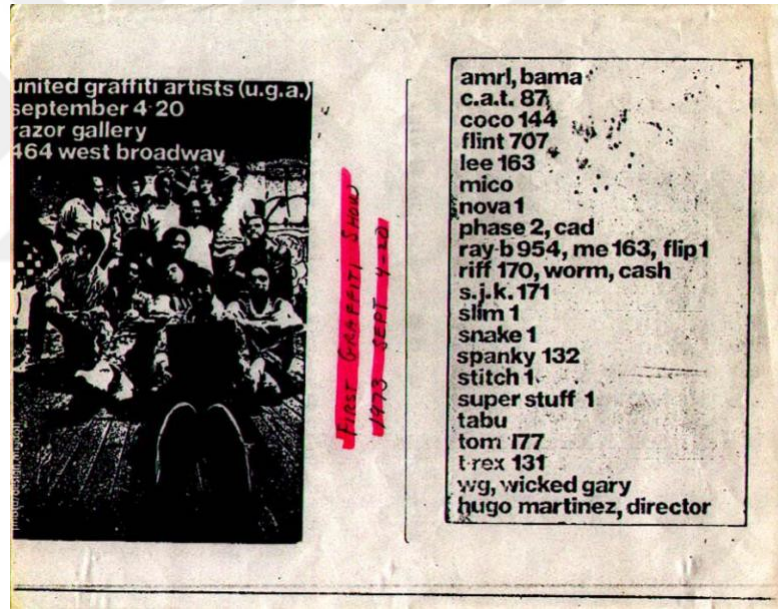
Sonraları daha fazla görünür olmak için şehri gezen New York metroları tercih edilmeye başlamıştır. Böylelikle kendi isimleri farklı mahallelerdeki diğer graffitiler tarafından tanınır hale gelecekti. O dönemlerde bu durum Martha Cooper ve Henry Chalfant gibi fotoğrafçıların ilgisini çekmiştir ve dönemine göre etkili işler yapan insanların çalışmalarını fotoğraflayıp günümüze kadar ulaşmasını sağlamıştır. Erken yaşta hayatını kaybeden Dondi'nin çalışmalarını ölümsüzleştirmiştir.

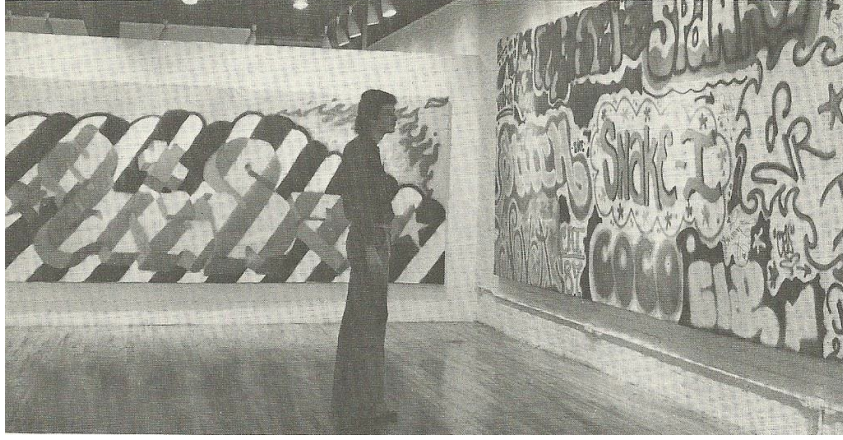
Resim 49: Dondi, Martha Cooper, Bronx-New York, 1980

Kendi ismini yaymak ve ünlenmek çabası ile beraber Graffiti aslında farkında olmadan kendisini geliştirmeye de başlamıştır. Kendi imzalarını sokaklara yazarak başlayan süreç sonrasında harfleri stilize ederek boyut kazandırmaya ve daha etkili bir şekilde ifade etme yollarını aramaya başlamışlardır. Trenler illegal şekilde boyanmaya ve sınırlar zorlanmaya başlamıştır. Büyük vagonlar arka planları olan, derinlik, renk, gölge, perspektif gibi nitelikler gözetilerek graffiti örnekleri yapılmaya başlanmıştır. Komple vagonu boyanan çalışmalara "Whole car" denilmektedir.

Zamanla yaygınlaşan bu akım yavaş yavaş sanat piyasası tarafından fark edilmeye başlamıştır. 1972'de New York'ta Hugo Martinez tarafından kurulan erken dönem Amerikan Graffiti Sanatçıları kolektifi kurulmuştur. Bu kuruluş ilk organize 'Writer' (Graffiti yazıcısı) grubuydu ve graffitiyi yüksek sanat olarak tanıtmaktaydı. 1973 New York'ta senesinde Razor Gallery'de dönemin aktif ve en çok boyayan graffitilerinin olduğu bir sergi açılmıştır.

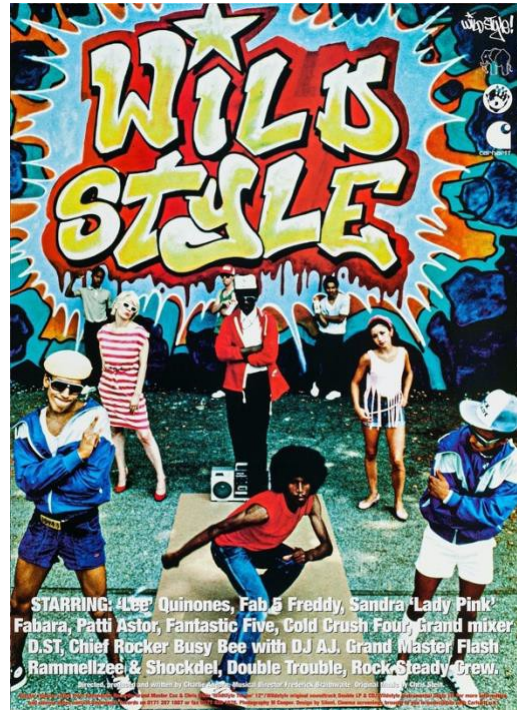
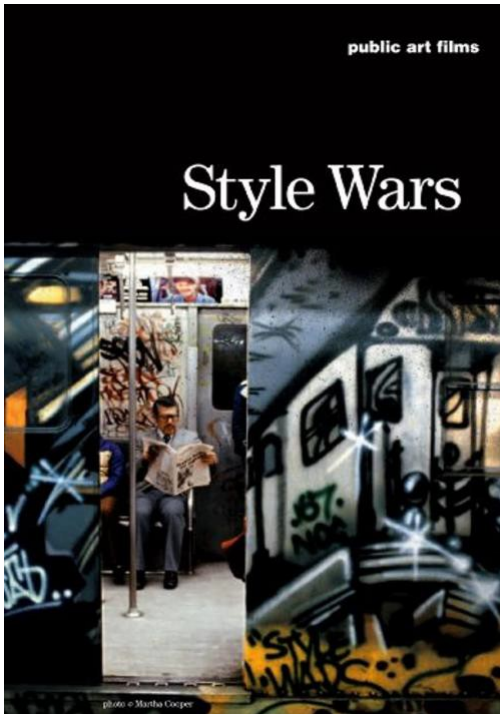

Resim 50: Razor Galeri Sanatçı Listesi, Razor Gallery, 1973

Resim 51: Razor Galeri, 1973

1983 yılında Tony Silver ve Henry Chalfant ile beraber yapmış oldukları Hip-hop kültürünü konu alan "Style Wars" isimli graffiti belgeseli yayınlanır. Dönemin graffiti sanatçılarını, yaşadıkları ortamını ve hip-hop kültürüne dair bilgilere ayna tutar niteliktedir. Yine aynı dönem yönetmenliğini ve yapımcılığını Charlie Ahearn'ın yaptığı "Wild Style" filmidir. Bu ve bunun gibi filmler hip-hop kültürünün Dünya çapından yayınlamasına büyük katkı sağlamışlardır.

Resim 52-53: Style Wars- Wild Style, Graffiti belgeseli, 1983

Graffiti 1970'lerde dönemin Punk Hareketinden de destek görmüştür. Punk hareketinin temel amacı olabildiğince fazla özgürlük, bireycilik ve otorite karşıtlığı, anarşizm, özgür düşünce ve özgür ahlakı içermektedir. 'Punk' dünyaya karamsar bir şekilde bakar çünkü modern uygarlık olarak tanımlanan bu sistem insanlık üzerinde bilinçli bir baskı kurmaktadır. Bu noktada kendilerini en özgür hissettikleri alan olarak graffiti ile yollarının kesişmesi doğal bir süreç olmuştur.

Graffiticilerin bir kısmı takma isimleri üzerinden geleneğini sürdürmeye devam ederken bir kısmı ise sokak kavramına farklı bir noktadan bakmaya başlamıştır. Bu bakış açısı ilerleyen zamanlarda Graffiti ve Sokak Sanatı arasındaki tartışmaları doğuracaktır. Bu bakış açısının örneklerinden birisi Jean Michel Basquiat ve Keith Haring'tir. Andy Warhol ile arkadaşlıklar kurmuşlardır.

Resim 54: Michel Basquiat Sokakta Graffiti uygulaması yaparken,1980

Keith Haring yapmış olduğu çalışmalarda Pop Art'ı graffiti ile birleştirerek ve kamusal alana yayarak halka erişilebilir hale getirmiştir.

Resim 55: Crack is Wack, New York, 1986.

Amerika sokaklarında popüler hale gelen ve Dünyanın başka ülkelerinde sıkça görülen Graffiti Sanatı, 1981 Paris'inin sokaklarında gerçek adı Xavier Prou olan "Blek Le Rat" mahlası ile ürettiği işler o dönem farkındalık yaratmıştır. Stencil tekniğinin üstadlarından kabul edilen Blek Le Rat, erken dönem New York graffiti çalışmalarından ve Richard Hambleton'un çalışmalarından etkilenmiştir.

Resim 56: Blek le Rat, London, 2008

Sokak sanatının diğerk temsilcileri ise OBEY (Frank Shepard Fairey)'dir. Amerikalı çağdaş sokak sanatçısı olarak bilinmektedir. Obey, stencil tekniğinden çok paste-up (poster yapıştırma) tekniğini kullanmaktadır. Pop art sanatından kullanılan bir obje veya nesnenin tekrar edilmesi fikrinden yola çıkarak aynı imajı yanyana yapıştırmıştır. Andy Warhol, Campbell çorba konserveleri adlı işinde kullandığı imaj tekrarında kapitalist sistem ve tüketim kültürüne gönderme yapmıştır.

Resim 57: Andy Warhol, Campbell Çorba Konserveleri, 1962

Resim 58: Obey Giant, Los Angeles, 2005

Graffiti, yeni sanatçıların ortaya çıkması ve şehirlerin kendi tarzlarını benimsemesiyle küresel bir ifade biçimi haline gelmiştir. Graffiti bir yandan kendi gelişimini sürdürürken bir yandan da kamusal alana müdahalede bulunduğu için vandalizm olarak tanımlanmaktadır. Yerel yönetimler bir taraftan yapılan graffitileri temizlemek ile uğraşırken bir taraftan da popüler bir fenomen haline dönüşen graffitiyi kendi kitlesel hedeflerine ulaşmak için bir araç haline getirmeye çalışmaktadır. Amerika’da otoriter bir düzenin olmadığını kanıtı olarak bakılıyordu.

Sokak Sanatı kavramı Graffiti kavramına göre daha kapsayıcı bir terimdir. Graffiti daha çok yazı yolu ile ifade etme biçimidir. Bir takma isimleri yoluyla birey sokakta bir iz bırakma ve ün sahibi olma çabası içindedir. Sokak sanatını net bir şekilde ifade etmekte zorlansak da hem graffitiyi hem de sokakta üretilen graffiti dışındaki tüm sanatları da kapsayan bir terim olduğunu söyleyebiliriz. Kamusal alan içerisinde yapılan ve o alana karşı sanatsal ve estetik yaklaşım ile ortaya konulan, bir düşüncenin sonucunda ortaya çıkmış resmi olmayan ve bağımsız bir görsel sanattır. Sokak sanatı, kavram olarak graffitiden sonra ortaya çıktığı için post-graffiti ve gerilla sanatı terimleri de kullanılmaktadır. Graffiti sokak üzerindeki kamusal alanlara yapılan müdahalelerde bir başlangıç olarak kabul görülür ve sonrasında değişen anlam ve biçim olarak sokak sanatı olarak adlandırılmaktadır.

Resim 59: “Tutulmayan sözler” John Fekner, 1978-1983

Sokak sanatçıları kent içerisindeki duvarları kendi görsel algıları ve anlatmak istediklerini tavıra göre müdahalelerde bulunuyorlardı. Genellikle eleştirel ve politik yaklaşımlar sergileyen sokak sanatçılarından Blu Blu, Bologna’da yaşamakta ve 1999 yılından beri sokak sanatıyla uğraşmaktadır. Yapmış olduğu çalışmaların boyutları itibari ile Mural (duvar resmi) olarak adlandırılmaktadır. Blu, üslup olarak gerçekçi resimler yapmaktadır. Eserlerinde kapitalizm, çevre politikaları, endüstri ve küreselleşme gibi konulara sıklıkla yer vermektedir. Dünyanın birçok ülkesinde büyük muraller yapmıştır.

Blu yapmış olduğu sokak sanatını pazarlayan ve soylulaştıran bir taraf tutmamıştır. Hatta bu kurum ve kuruluşlara karşı tutumu çok radikal ve keskin olmuştur.

Resim 60: Blu Blu, Berlin-Kreuzberg, 2012

Resim 61: Blu Blu, Bologna, 2013

Resim 62: Blu, Bologna, 2016 (Resimlerin üzerleri kapanırken)

2000'li yıllar sonrası internetin yaygınlaşması ile birlikte sanatçılar çalışmalarını daha geniş bir kitleye ulaştırabilmişlerdir. Böylelikle Graffiti yerine Sokak Sanatı terimi daha çok kullanılır olmuştur. Sokak sanatının en saygın isimleri arasında Banksy gelmektedir. Graffiti hakkındaki fikirlerini Wall and Piece adlı kitabında şu şekilde ifade etmektedir:

“Graffiti, dediklerine rağmen, sanatın en aşağılık hali değildir. Geceleri sürünerek annene yalan söylemen gereksede, bu aslında mevcut en dürüst sanat formlarından biridir. Seçkinlik ya da abartı yok, bir kasabanın sunabileceği en iyi duvarlarda sergileniyor ve giriş fiyatından kimse ertelenmiyor. Bir duvar, çalışmanızı yayınlamak için her zaman en iyi yer olmuştur. Şehirlerimizi yöneten insanlar graffitiden anlamıyor çünkü hiçbir şeyin kâr getirmediğe var olmaya hakkı olmadığını düşünüyorlar ki bu da onların fikirlerini değersiz kılıyor. Grafitinin insanları korkuttuğunu ve toplumdaki gerilemenin simgesi olduğunu söylerler, ancak grafiti sadece üç tip insanın zihninde tehlikelidir; politikacılar, reklam yöneticileri ve graffiti yazarları. Mahallelerimizi gerçekten tahrif eden insanlar, bina ve otobüslerin üzerine dev sloganlar atıp, eşyalarını almazsak kendimizi yetersiz hissettirmeye çalışan şirketlerdir. Mesajlarını mevcut her yüzeyden yüzünüze haykırabilmeyi umuyorlar ama asla cevap vermenize izin verilmiyor. Kavgayı onlar başlattı ve duvar, onlara karşılık vermek için seçtikleri silah. Bazı insanlar polis olur çünkü dünyayı daha iyi bir yer haline getirmek isterler. Bazı insanlar dünyayı daha iyi bir yer haline getirmek istedikleri için vandal olurlar.” (BANKSY,2006, s.8)

Resim 63: Göçmen Çocuk, Banksy, Venedik 2019

Banksy gerçek kimliği henüz tam olarak bilinmeyen, ancak Birleşik Krallık (İngiltere) olmak üzere farklı ülkelerde yapmış olduğu çarpıcı duvar resimleri ile bilinen sokak sanatçısıdır. Gerilla sanatçısı olarak da bilinen Banksy çalışmalarını bir mesaj kaygısı güderek yapmaktadır. 2015 yılında İsrail tarafından savaş açılan Filistin’in Gazze kentine çalışmalar yapmıştır.

Resim 64: Banksy, Filistin, 2015

Banksy yapmış olduğu işleri tuval üzerine de yapmaktadır. Başlangıçta parasal kaygıları olmayan Banksy şu an farklı bir konumdadır. 2004 yılında Banksy gibi sanatçılar kamuoyunun algısını değiştirerek sokak sanatını galerilerde satmaya başlamıştır. 2018 yılında Sothebys galeri de sergilenen ‘ Balonlu kız ‘ adlı eseri acık artırma ile 1 milyon sterlin’e satıldıktan, hatta tokmakla satıldı vuruşu yapıldıktan hemen sonra, eserin kendisinin belli bir bölümünün tablonun içerisindeki mekanizma sayesinde parçalara ayrılmıştır.

Eserden geriye kızın elindeki kalp şeklindeki kırmızı balon kaldı. Herkes şaşkınlıklar içinde durumu izlerken görevliler bir an önce gelip eseri bulunduğu duvardan kaldırdılar.

Resim 65: Çöpteki Aşk, Banksy,2018

Kanadalı pazarlama yöneticisi Stephanie Fielding, Sotheby's için içinde olduğunu, güvenlik bilinci çağından böyle bir mekanizmanın sanat eserinin içinde olduğunu bileceğini umardık dediler.

Diğerleri, Banksy'nin ve müzayedecilerin bir komplo kurduğunu önermek konusunda daha tereddütlüydü. Banksy sanat kuruluşlarına karşı olduğunu ve onlarla iş birliği yapmasının garip olacağı doğrultusunda düşünceler olsa da bu konuda net olan şey şudur ki bir başkaldırı ve protesto aracı olarak ortaya çıkan graffiti ve sokak sanatı artık bir yatırım aracı olarak kullanılan bir uygulamaya dönüşmektedir.

Sokak sanatının medyumlarından birisi olan poster yapıştırma, sokak sanatçısı olan JR tarafından fotoğrafın da etkisi kullanılarak yapıştırıldığı mekan ile çevresel ilişki kurarak bütünlük sağlamıştır. O da tıpkı Banksy gibi Filistin'de olan savaşa kayıtsız kalmamıştır ve 2007 yılında "Face 2 Face" isimli bir proje gerçekleştirir. Şu zamana kadar en büyük yasadışı fotoğraf sergisini düzenler. 2005 yılında ilk defa o bölgeye gider ve bu iki topluluğun neden bir araya gelemediklerini anlamak için Filistin ve İsrail şehirlerinde dolaşır. Bir hafta sonra şöyle bir sonuç çıkarmışlardır; Aslında bu insanlar aynı görünüyorlar, neredeyse aynı dili konuşuyorlar, birbirlerinde çok farkları olmadığını ve bu sebepten onları yüz yüze getirmesi gereklidir ve bunu anlayacaklardır demiştir.

Resim 66: Yüz yüze, JR, İsrail, 2007

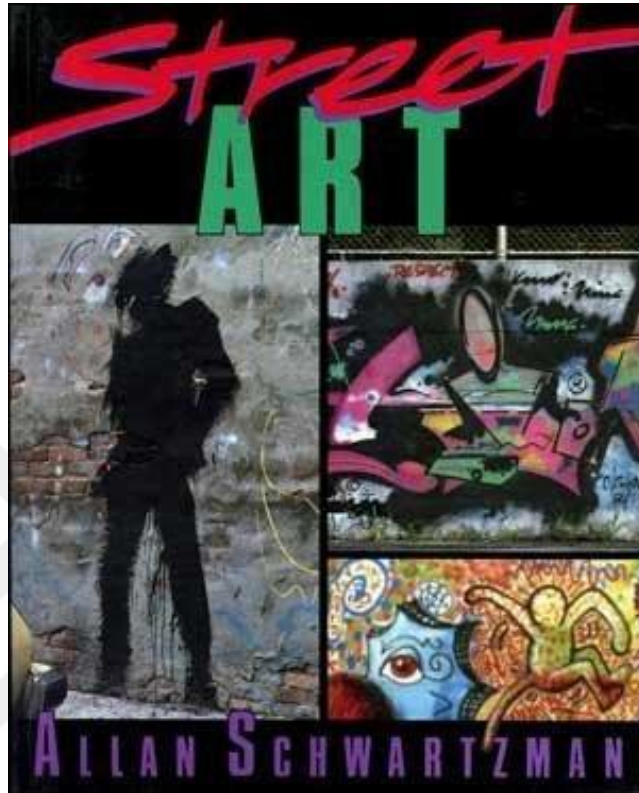

Resim 67: Yüz yüze, JR, İsrail, 2007

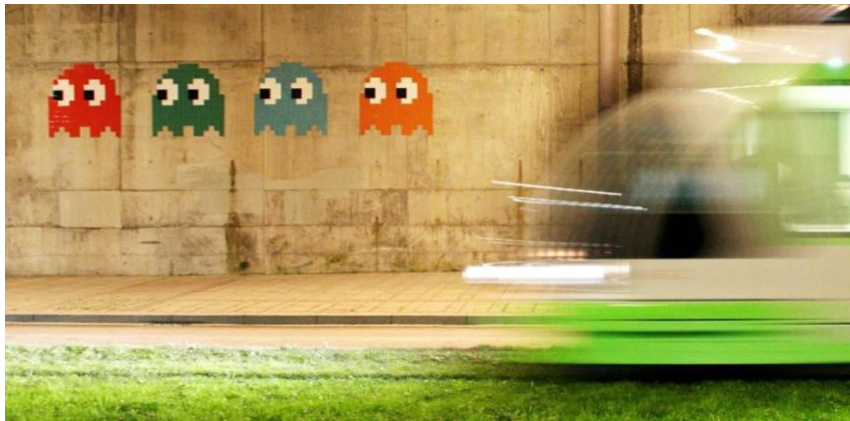
2.1.2 Graffiti ve Sokak Sanatı Karşılaştırması

ABD’de, New York’ta 1960’lı yıllarda doğan Graffiti, 1980’ler ve sonraki on yıllarda birçok Avrupalı gencin ardından gideceği (Asya’ya, Ortadoğu’ya ve Afrika’ya biraz daha sonra gelecektir) estetik ve kültürel bir örnek oluşturmuştur. Graffiti, harfleri çizip boyama yeteneğinin önce çıktığı bir teknik performans kavramıdır. Bu yeteneği, yer hiyerarşisi, en görünür ve en tehlikeli olana (metro, tren, vb.) ulaşma arzusu izler. Graffiti hem bir uygulama hem de bir kültürdür, uyulması gereken estetik ve ahlaki kuralları ve bir erginlenme süreci vardır. Kişi gelip geçen insanlara, onlara hayran olduğunu ya da nefret ettiğini solo ya da tayfa olarak çalıştığını bu yolla aktarır.

“Sokak sanatı ise anlaşılması biraz daha güç, biraz daha sorunlu bir kavramdır. Kullanılan teknikler, kent uzamına kişisel yaklaşımlar, estetik anlayışlar ve ironik ya da siyasal söylemlerin çeşitliliği sokak sanatının kapsamını genişletmiştir. Çoğu kendi kendini yetiştirmiş, kimisi sanat okullarından gelen sokak sanatçıları, aynı zamanda matematik öğretmeni, mimar ya da tasarımcı olarak çalışıyor olabilir. Sokak sanatçısının belli bir profili yoktur, komşunuz da olabilir, vergi denetmeniniz de.” (CHENUS& LONGHI, 2014, s.26)

Resim 68: Allan Schwartzman'ın Street Art kitabı, 1985

Resim 69: Pac-Man mozaik, Invader, Bilbao, 2008

Tüm bu bilgiler ışığında Çağdaş Grafitinin yazı temelli çıkış noktası olduğunu söyleyebiliriz. Graffiti sözcükleri bir yaratım sürecinden geçirerek yazı fontları haline getirmesi olarak tanımlanmaktadır. Graffiti, Sokak Sanatına göre daha düz, basit ve net bir şekilde kendisini ifade etmektedir.

Sokak Sanatı ise Graffitiye göre daha yaratıcı ve kavramsal niteliktedir. Sokak Sanatı grafik öğeleri ve gündelik nesnelere de içeren eleştirel ve düşündürücü anlamlı işler üretmektedir. Her iki sanat dalının da ayırıcısına ancak tarihsel sürece baktığımızda varabiliriz. Graffiti tarihsel süreçte sözlü olan dilin yazıya aktarımı olarak tanımlanabilir. Eski Roma, Yunan ve Mısır medeniyetlerinde duvarlara yazılan yazılar ya da çizilen resimlere verilen isimdir. Günümüzde tekrardan 1960'lı yıllarda sokak duvarlarına yazılmasıyla graffiti ismi duyulmuşur. Sokak sanatı ise grafitinin bir uzamı olarak sokağa çalışma yapan kişinin daha nitelikli ve eleştirel işler yapması ile birlikte ortaya çıkmıştır. Graffiti sanatçıları sadece spreyle boya ile kendi mahlaslarını yazılama yaparken, sokak sanatçıları dönemin teknolojik gelişmelerini de kullanarak vermek istediği mesajı en etkili şekilde aktaracağı yollara yönelir. Örneğin; spreyle boya dışında posterler, şablonlar (stencil), sticker, hazır nesne gibi farklı tekniklerden yararlanır.

2.2. Graffiti ve Sokak Sanatını Etkileyen Sanat Akımları

Graffiti ve Sokak Sanatının etkilendiği sanat akımları vardır. Bunlardan en önemlisi ve en çok etkilendiği düşünülen sanat akımlarını sıralamak gerekirse eğer şu şekildedir:

2.2.1 Mural (Duvar Resmi)

'Mural' latin kökenli bir kelime olup duvara ait anlamına gelmektedir. Murallerin tarihi de graffiti gibi tarih öncesi çağlardaki mağaralara yapılan, oyma resim, kazıma resime dayandırılmaktadır. Bu terim Rönesans zamanında kiliselere yapılan duvar resimlerini tanımlarken de kullanılmıştır. "Mural" kelimesi bir süre sonra duvar resimlerini tanımlamak için kullanılan bir sözcük olmuştur.

Duvar resmi ilk çağlardan günümüze kadar fresk tekniğiyle yapılmıştır. Özellikle Rönesans döneminde büyük eserler ortaya çıkmıştır. Özellikle yağlı boyanın da keşfi ve tuval resminin icadı ile duvar resminin uygulandığı yerler de değişmiştir. Duvar resimlerini, günümüze yaklaştıkça sanatın toplumla daha iç içe olduğu Meksika duvarlarında görmekteyiz. Duvar resminin modern sanat içerisindeki ustaları ise Meksika duvar resim sanatçılarıdır. Diego Rivera, Jose Clemente Orozco ve David Alfaro Siqueiros üçlüsü duvar resim sanatının ustaları olarak bilinmektedir.

Resim 70: 'Kavşaktaki Adam', Diego Rivera, ABD, 1934

Rivera, David Alfaro Siqueiros ve José Clemenete Orozco gibi ünlü duvar ressamlarına göre, duvar resimleri geniş bir izleyiciye seslenebilmiş ve özel mülkiyet için tasarlanmış küçük ölçekli resim formatından sıyrılmıştır. 1924 yılında yayımlanan " Toplumsal, Politik ve Estetik İlkeler Deklarasyonu" adlı manifestolarında bu durumu şöyle açıklamışlardır: " Şövale resmini tanımıyoruz... çünkü şövale resmi soylular içindir. Biz anıtsal sanatın tüm çeşitlerini övgüyle destekliyoruz, çünkü onlar kamuya aittir... Artık sanat bugün olduğu gibi bireysel tatmine yönelik kalmamalı, herkes için savaşmalı ve eğitim amaçlı olmalıdır." (CLARK,2017, s.49)

Resim 71: 'Siper', Meksika, José Clemente Orozco, 1926 Erişim: 24.7.2021

2.2.1 Pop Art

Roy Lichtenstein, College Art Association'da yapmış olduğu konuşmasında Pop Art'ı şöyle tanımlıyor:

'Konu, elbette, ticarileşme ve ticari sanattır; ama onun katkısı "Şey" in yalıtılması ve yüceleştirilmesidir. Ticari sanat bizimsanatımız değil, bizim konumuz bu açıdan doğadır o; ama Rönesans sırasındaki ve o zamandan bu yana gelen sanatın başlıca yönüyle tümüyle uyumsuz ve doğrudan bizden önce gelen hareketle, Soyut Ekspresyonizmle özellikle uyumsuz görünüyor. Ticari sanat ortamdan ziyade şeye odaklanmış olması açısından önemli bir sanat akımına ters düşer: Zeminden ziyade figüre yoğunlaşmaktadır (HARRISON, WOOD, 2011, s.794)

Resim 72: 'Marliyn Diptych', Andy Warhol, İngiltere, 1962

Pop Art sonraki yıllarda sanatçıları etkilemeye devam etmiştir. Bununla birlikte, Pop, 1970'lerde sanat dünyasının odağını sanat nesnelere, enstalasyonlara, performanslara ve diğer daha az somut sanat formlarına kaydırmıştır.

Resim 73: 'Ölüm Bizi Ayrına Dek', D*face, New York, 2016

Aynı zamanda, Graffiti sanatı New York'ta da popüler hale gelmiştir. Keith Haring ve Jean-Michel Basquiat gibi sanatçılar, özellikle metro tren istasyonlarında çalışmalarıyla bilinmektedir. Her iki sanatçı da hala Graffiti Sanatının en saygın temsilcileri arasındadır. Özellikle 1980'lerde Pop Art uygulanış biçim ve tekniği olarak adına stencil adı verilen şablon tekniğini ortaya çıkarmıştır. Birçok graffiti sanatçısı günümüzde de bu tekniği kullanmaya devam etmektedir. Bu teknik graffiti sanatının illegal olması ve yapılması planlanan çalışmaların daha hızlı ve pratik yapılması açısından graffiti sanatçılarına kolaylık sağladığı için tercih edilmiştir. Sokak sanatçıları Pop Art'ın getirmiş olduğu uygulama teknikleri Pop Art'ın toplumsal ve kamusal alana yapılan uygulamalar daha fazla insana ulaşması sağlamıştır. Özellikle "Banksy" yapmış olduğu çalışmaların genelinde bu tekniği kullanmaktadır. Banksy yanı sıra Obey Giant, D*face, Mr. Brainwash, Blek Le Rat bu tekniği kullanarak sokak sanatının gelişmesinde Pop Art etkileri görülen sanatçılardır.

3.ÇAĞDAŞ SANAT BAĞLAMINDA GRAFFİTİ VE SOKAK SANATININ KONUMU VE ÖRNEKLER ÜZERİNDEN İNCELENMESİ

3.1 Çağdaş Sanatın Tanımı ve İçeriği

Çağdaş sanat, sanat tarihçileri tarafından gelenekselleşmiş kuralları ve kalıpları olan sanat akımına karşı bir başkaldırı niteliğinde ortaya çıkmıştır. Post empresyonizm ve diğer akımların 20. Yüzyıl yaşamına duymuş oldukları tepkiyi yansıtmaktadır.

Çevre ve toplum bilinci, feminizm, küreselleşme, çevre, sınıf ve kimlik, teknoloji insan ilişkisi, çok kültürlülük, biyomühendislik gibi konularla ilgilenen çağdaş sanatın graffiti ve sokak sanatı ile olan zaman ve anlam ortaklığı bu konular vasıtası ile oluşmuştur.

Galeriler ve Müzelerin duvarlarına asılan sanat eserleri tarihsel bir olgu dışında bizlere sunduğu sanat piyasası; sanatın içeriğinin zaman içerisinde değişmesine ve sanatın tanımının değişmesine neden olmuştur. O dönem çok fazla sanat ve felsefe alanında önemli olaylar meydana gelmiştir. Duchamp sanat eserinin ne olduğu ya da olmadığı hakkında ‘‘pisuar’’ isimli işe ile artık her şeyin birer sanat nesnesi olabileceğini, sanat eserine atfedilen tanımlamayı sorgulattır olmuştur. Bir süre sonra Andy Warhol’da nesneneler üzerinden gündelik hayatta popüler olanın hayatımız üzerindeki etkilerini de kullanarak sanat eseri tanımlaması yoluna gitmiştir.

Çağdaş sanatın 1960 yılında başladığını ve günümüzde halen devam etmekte olan sanat akımı olarak tanımlarken sokak sanatının da 1960 yıllarda başladığını göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Dönemin Sanat ortamı ve şartları da göz önüne alındığında Sanatın artık toplumla içiçe demokratik bir alanda gösterilme durumu oluşmuştur. Böylelikle sanat galerileri de sokak kavramı üzerinden projeler yapmak ve daha fazla insana ulaşma ihtiyacı duymuştur.

Charles Olson, 1948’in ortalarında, notes fort he proposition: man is prospective’ de şöyle diyordu: ‘‘ Yeni tarihe damgasını vuran, mekandır; önümüzdeki iş, mekanı algılayışımızdaki derinlikle ölçülür; çünkü mekan bir yandan nesnelere bizim için anlamlı kılarken diğer yandan da, zamanın karşı-tezi olarak, günümüz kısıtlamalarından sıyrılmış bir insanlığın sırlarını içerir.(ADERSON,2016, s.15)

3.2 Kamusal ve Kentsel Sanat

Graffiti ve Sokak Sanatı kamusal alanda yapılan bir sanat olduğunu için bu noktada kamusal alanda yapılan sanat örnekleri yapılmıştır:

Graffiti ve sokak sanatı mekan olarak kent içerisinde, kente dair bir durumu temsil etmektedir. Graffiti veya sokak sanatının ortaya çıkış noktası köyler veya kasabalar değildir. Çünkü köy ve kasabalar kırsaldır, kurallar ve yasaklar kentteki kadar bireyi sınırlandırmaz. Don Mitchell kent kavramı ile ilgili Kent Hakkı adlı kitabında;

“Kentler özünde kamusaldı ve dolayısıyla da özünde farklı olan insanların sosyal etkileşim ve alışveriş içinde olduğu yerlerdi. Kamusalılık ve halka açıklık heterojenlik gerektirir ve kent alanı- yoğunluğu ve sürekliliği göçmenler cezbetmesiyle- kalın kumaştan yapılmış heterojen bir yapıyı sağlar, bu yapıda farklılıklarla karşılaşmak garantidir.” (MITCHELL,2020, s.37)

Kentleşme beraberinde getirdiği durumlar sanatın gidişatına da yön vermektedir. Empresyonist sanatçılar dönemin şehir ve kent durumuna göre doğaya çıkıp doğa deneyimlerini özellikle ışık ve hareket niteliklerini gözeterek ve vurgulayarak eserler üretmişlerdir. Bu eserleri üretirken kullandıkları tuval, yağlı boya, akrilik ve diğer boyaların da icadı ile ama özellikle yağlı boya ve tuval gibi resim materyallerinin icadı ile sanatın taşınabilirliği ortaya çıkmıştır. Günümüz de ise Graffiti ve Sokak Sanatçıları ise trenlerin kent içerisindeki gezinebilir olma durumunu kullanarak eserlerinin taşınabilirliğini sağlamaktadır. Buradaki ortak durum ise eserin sabit değil hareket eden bir imge haline gelmiştir.

Resim 74: Cops in the metro, Martha Cooper, 1981

Bir ‘‘şey’’in taşınabilir olması beraberinde başka durumlara da yol açmaktadır. Örneğin bir resimin taşınabilirliği onun fiziksel olarak daha fazla insana ulaşabilir olmasına, alınır ve satılır olmasına, düşüncenin ve fikrin dünya üzerinde yaygınlaşmasına neden olmuştur. Sokak sanatı da şehrin kendisini duvarlar, trenler ve benzeri kente dair yüzeyler üzerine yapılan çalışmalar ile kent insanı ile bir açık yapıt olarak buluşmaktadır.

Graffiti ve Sokak Sanatı son zamanlarda mekan olarak galeri ve sergi alanlarında görünür olsada çoğunlukla kamusal alanlarda gözükmekte ve üretim alanı olarak sokaklarda uygulanmaktadır. Modern toplumda ortak toplumsal etkinlik alanını ifade etmek için 1950-1960’lı yıllarda hangi kültür ve sosyal statüden olursa olsun, her bireye sunulmuş olan ortak alan ve yurttaşlara ait alanlar olarak alman felsefeci *Jürgen Habermas* tarafından ‘‘kamusal alan’’ kavramı ortaya çıkmıştır. 1970 sonrası bu kavram toplum tarafından sıkça kullanılır olmuştur. Graffiti ve Sokak Sanatı üretimlerini kamusal alanda yaptığın için kamusal sanat kavramı içerisinde ifade edilebilmektedir.

Resim 75: Bulut Geçidi, Anish Kapoor, ABD, 2006

Resim 76: 'Kaldırım taşlarının altında kumsal var', Paris,1968

Graffiti ve sokak sanatı insanlar ile doğrudan sosyal etkileşimde bulunan bir yapıya sahiptir. Sokakta yapılan çalışma direkt olarak izleyici ile temas halinde olduğu için etkileşim kaçınılmaz hale gelmektedir. Sokak kavramı olarak kamusal bir alan olduğu için yapılan çalışmalar o mekan ve coğrafyadaki topluma, kitleye doğrudan ulaşmaktadır. Sanatın insanlara iyi gelen bir yanı kuşkusuz vardır. Bunu özerk bir alan olan galeriler yerine sokağa yapmak direkt olarak iletişim kurmak anlamına gelmektedir. Galeri yerine kamusal alanlardaki yapıtlar, sanatın meta haline gelip bir statü kazanmasına karşı bir tavır olarak düşünülebilir.

İrlandalı heykeltıraş Brain O'Doherty'nin 1970'lerde tartışmaya açtığı "Beyaz Küp" kavramı sanat galerilerinin bir mekan olarak yapılan eseri birer nesne haline getirdiğini, Guy Debord'un da söylediği üzere "Gösteri Toplumu" haline dönüşen insanların galeri mekanını bağlamından kopararak bir elitizme çevirmiş, galeri mekanının ayrıcalıklı bir yer haline geldiğini, estetiğin bir tür ticarethaneleştirilmesi olarak okumaktadır. Tüm bu tartışmaların odağında galeri algısı da değişmektedir. Sanatın bir çerçeve içinden taşır sokaklarda daha özgür bir şekilde ifade etme biçimi ortaya çıkmıştır.

Kamusal alanda eser üreten sanatçılardan Ayşe Erkmen; Kavram olarak mekanın, sokağın durumu üzerine düşünüp yapmış olduğu eserleri vardır. bir zaman ve mekan ilişkisi kurmaktadır. Berlin'de yapmış olduğu "Evde" adını verdiği çalışmasında tek başına bir anlam ifade etmeyen "-miş" eki ile binanın yaşanmışlığı arasında bir bağ kurmaktadır. Erkmen'in sanatsal çalışması başlangıçta 1,5 ay kalması planlanırken, gösterilen ilgi ve bina sakinlerinin beğenisi üzerine binada kalmasına karar verilmiştir. Böylece Ayşe Erkmen'in eseri 27 senedir bulunduğu semtin sembolü haline gelmiştir.

Resim 77: "Am haus" Ayşe Erkmen, Almanya, 1994

İnsanlar topluluklar halinde yaşayan varlıklardır. Topluluklar halinde Göç kavramı çağdaş sanatın da üzerine düşündüğü ve fikir yürüttüğü bir konu olmuştur. Graffiti ve Sokak Sanatı da yapıları gereği zaman içerisinde kendisine yeni duvarlar yeni alanlar açmak için gezinmektedir. Birçok graffiti ve sokak sanatçısı yapmış olduğu çalışmaların kentin başka sokaklarında da görünmesini istemektedir. Bu istek kimi zaman bencil bir durum olsa da insanın sosyal bir varlık olmasından kaynaklıdır. Diğer insanlar ile bir iletişim kurmak, onlara temas etmek ihtiyacından kaynaklandığı düşünülebilir.

Kamusal alanda bellek ve sanat bağlamında işler üreten bir diğer sanatçı ise Kolombiyalı heykeltıraş Doris Salcedo'dur. Yapıtlarında yas, acı, travma odaklı işleri konu alır. *Doris Salcedo's Public Works* adlı belgeselde halka açık alanlara yapmış olduğu yapıtlar ile ilgili şunu söylemektedir:

"Kamusal işler halka açık alanlarda gerçekleştiği için fazlasıyla zorlayıcı ve talepkardır. Kendi stüdyonuzdaki gibi hata yapma şansını yoktur. Oradasınız ve kesinlikle çok dikkatli olmalısınız. Bu işlerde etkileşim içinde olan çok fazla unsur var. Yani orada olan, yalnızca benim algıladığım, bir müze ya da galeri alanında bahsetmeyi istediğim hikaye değil. Bakıyorsunuz ki şehirde bir şeyler yaşanıyor ve her izleyenin o belirli olaya ilişkin bir anısı var. Bu da aradaki ilişkiyi zenginleştiriyor."

Belgeselde sanatçının istanbulda yapmış olduğu yapıta da yer verilmektedir. Salcedo'nun 8. İstanbul Bienali kapsamında hazırladığı Untitled (isimsiz) isimli yerleştirme, Karaköy Yemenciler caddesindeki iki bina arasına sıkıştırılmış 1550 kadar ahşap sandalyeden oluşmaktadır. İstanbul'daki göç ve yer değiştirme olaylarını irdeleyen sanatçı yapıtın yapım aşamasındaki süreciyle ilgili şunları anlatmaktadır:

“Şehri geziyor ve harabelerle dolu bir bölgede yürüyordum. Merkezi bir bölgede bu kadar harabeye rastlamak beni şaşkınlığa uğrattı. Böylesine kalabalık bir bölgede, bu kadar çok terk edilmiş bina olması anlamsızdı. Bu binalar Yahudi ve Yunanlıların evlerini terk etmeye zorlandığı şiddet dolu bir geçmişin mirasıydı. Bu çalışmayı tetikleyen belirgin tek bir olay değil, 50 yıldan fazladır süregelen çok katmanlı bir olaylar dizisiydi.”

Resim 78: Doris Salcedo, Untitled, 2003 8. İstanbul Bienali

Sanatın galerilerden çıkıp daha kamusal bir alana kayması modernizm ile birlikte gerçekleşmiştir. Modernizm ile birlikte galeri mekanının da sorgulandığı, sanat eserlerinin birer nesne haline gelme durumuna karşı metalaşması istenmeyen sanat yapıtları ortaya çıkmıştır.

Sanat galerisi, müze ve sanat kavramı tartışılırken bir taraftan da yeni özgürlük alanları oluşmaya başlamıştır. Günümüz çağdaş sanatı tarihin sınırlarını reddederek kendini daha özgür bir şekilde ifade etmektedir. Artık yeni bir dışavurumculuk görmekteyiz. Bu duruma modernizmin katkısı kuşkusuz vardır.

Kavramsal sanatçı Joseph Kosuth 1969 tarihli bir röportajında zamanın sanatçısının tek rolünün " sanatın kendisinin doğasını sorgulamak" olduğunu iddaa ediyordu. Bu iddaa Hegel'in sanatın sonuna dair görüşleri destek sağlamış olan o satırı ile çarpıcı bir benzerlik içeriyor: " Sanat bizi entelektüel düşünceye davet eder; bunu yaparkenki amacı yeniden sanat eseri yaratmak değil sanatın ne olduğunu felsefi açıdan bilmektir. (DANTO, 2020, s.37)

Tez çalışmasının konusu çağdaş sanat kapsamında sürmektedir. Çağımız sanat pratiklerinden birisi olan sokak sanatını tanımlarken modernizm ve postmodern kavramlarına değinilmiştir. Günümüz sanat biçimlerinden birisi olan sokak sanatı ve graffitiyi ifade etmek ve tanımlama ihtiyacı doğmuştur.

Engin Geçtan'ın geleneksel ile modern arasında yapmış olduğu tanımlama bireyin sanatsal dünyasına da ışık tutmaktadır.

Geleneksel toplumlarda davranışların çoğu diğer insanların beklentilerini karşılamak için yapılır. Dostlar, düşmanlar ve insanın önem verdiği diğer kişiler, onun benliğini biçimlendirirler. Çağdaş toplumlar ise, insanın varoluşundan haberdar olabilmesini ve kendi iç yaşantısı doğrultusunda davranmasına öncelik tanır. Bir başka deyişle, bir insanın gerçek kimliği yaşadığı olayların ne olduğuna değil, o olayların kişi tarafından nasıl yaşandığına göre belirlenir. (GEÇTAN, 1990, s.19)

3.3 Çağdaş Graffiti ve Sokak Sanatı

Kent hayatı içerisinde modern yaşamın dayatmış olduğu davranış pratikleri ve etkileri sürerken bu pratikleri ve insan üzerindeki etkileri ve bireyin varolma çabası da sürmektedir. Günümüzde özellikle graffiti ve sokak sanatının popüler bir olguya dönüşmesi modernizmin birey üzerindeki varolma ihtiyacını perçinlemektedir. Binalar içerisinde hapsolmuş her biri kendi mağarasında yaşayan insanlar sokağa çıktıklarında bir duygulanıma girmektedir. Yapılan gözlemlere göre 16-17 yaşlarındaki çocukların sokaktaki duvarlara bir iz bırakma ihtiyacı o duvarı renklendirme ihtiyacı duymaktadır. Bu ihtiyaç zaman içerisinde kollektif birliktelik de doğurmaktadır. Başlangıçtan günümüze çeşitli evrelerden geçen sokak sanatı ve graffiti şu an sanatsal bir tanım içerisinde yer almaya başlamıştır. Çeşitli belediyeler çeşitli etkinlikler düzenleyerek bu sanatın yaygınlaşmasına olanak sağlamaktadırlar.

3.3.1 Örnekler ve Tespitler

Graffiti ve sokak sanatı özellikle Avrupada çok fazla kişi tarafından uygulanmaktadır. Bu anlamda sokakta yapılan işler niteliklerine göre de ayrılmaktadır. Graffiti anlamında daha çok vandalist çalışmalar yapılmakta, sokak sanatı başlığı altında değerlendirebileceğimiz Mural (duvar resmi) daha çok estetik kaygı ve içerik olarak bir derdi veya düşüncüyü ifade etmektedir. Sanatçının sokak ile kurmuş olduğu ilişkinin sonucunda yapacağı çalışmaya olan yaklaşımı çok net bir şekilde görünmektedir.

Almanya’da bunun en tanınır ismi ‘‘1UP’’ graffiti grubudur. Bu grubun sayısı çok kalabalık olmakla beraber tam sayıları bilinmemektedir. Şehrin metro, tren ve duvarlarına çok büyük çalışmaları kısa sürede organize ve vandalist bir biçimde yapmaları sayesinde ünlenmiştir.

Resim 79: 1UP, illegal bir şekilde metro hattındaki tren vagonunu boyarken

Mural alanında ise son zamanlarda büyük organizasyonlar düzenlenmektedir. Çeşitli mural festivalleri, sergi ve etkinlikler yapılmaktadır. Mural sanatçıları yapmış oldukları çalışmaları başka ülkelerde de yapmaya başlamıştır. Bu isimlerden bazıları şunlardır: ARYZ, OS GEMEOS, SAİNER, DAAN BOLTEK, SATONE, MA’CLAIM, DAİM’ dir.

Resim 80: Aryz, Os Gemeos Polonya 2012

Resim 81: "Harmony" SatOne, Axel Void, Almanya, 2017 Erişim:8.10.2021

Resim 82: 'El Altında', Case, Almanya, 2014

Resim 83: 'Ergen Tekmeler', Daan Boltek Rennes, Fransa 2017

Ülkemizde yaygınlaşan sokak sanatının başlıca örnekleri İstanbul kadıköyde başlatılan “Mural İstanbul ” projesi ile ivme kazanmıştır. Kadıköy belediyesi ile ortak yürütülen projede kentin gri ve büyük duvarları yerel ve uluslararası duvar resmi sanatçıları tarafından değerlendirilmiştir.

Resim 84: M- City, Kadıköy, 2014

2012 yılından bu yana Kadıköyün belirli mahallelerinde gerçekleştiren “Muralistanbul” kentin birer örüntüsü haline gelen büyük gri binaların dış yüzey duvarlarına bir değer katmışlardır. Seçilen mahalleler özellikle insan etkileşiminin az olduğu mahallelerdir. O mahalleye yapılan duvar resimleri toplumda bir ortak bilinç oluşturmuştur ve mahallenin dolayısıyla kentin kültürüne artı bir değer katmıştır diyebiliriz. Bugün baktığımızda Kadıköy yel değirmeni, mahallesindeki mural resimleri ile de bilinmektedir.

2019 yılında başlayan bir diğer oluşum ise İzmir’de başlamıştır. Mural İzmir adıyla düzenlenen proje, İzmirin sokaklarını güzelleştirmek, kentin bazı mahallelerinin etkileşimini arttırmak amacıyla belediye tarafından binaların boş duvarları seçilmiştir. Hatta yapılması planlanan çalışmaların eskizleri sanatçılardan talep edilmiş, jüri ile duvara yapılacak eser ve kişi oylaması yapılmıştır. Katılmaya hak kazanıp eserini teslim eden sanatçılara para ödülü verilmiş, malzemeleri belediye tarafından karşılanmıştır.

Resim 85: Pans (sol duvar), Gleo (sağ duvar), İzmir, 2019

2020 de ilki düzenlenen Mural Antalya ise Antalya Kültür Sanat ve ATSO işbirliği ile düzenlenmiştir. Küratörlüğünü Roxane Ayrat yapmıştır. Bu projede yer alan sanatçılar ise şöyledir: Gamze Yalçın, Sisomoo, Roberto Rivadeneira, No More Lies, Girayhan Gürbüz ve Emrah Man.

Resim 86: No More Lies, Antalya, 2021

Ülkemizde Sokak Sanatı alanında yukarıdaki gibi eserler üretilirken, graffiti alanında ise 2007 yılında İstanbul'da Meeting Of All Stars (Yıldızlar buluşması) adı ile Kasımpaşa'da graffiti festivali düzenlenmiştir. Sonrasında ise her sene istanbulun meydanlarında (Taksim gezi parkı, Beşiktaş Barbaros meydanı, Miniaturk) festivaller yapılmıştır. Kamusal alanlarda düzenlenen bu festivaller 2015 yılından sonrasında yapılmamıştır.

Resim 87: 'Yıldızlar Buluşması'(Moas), Beşiktaş, 2015

Resim 88: 'Yıldızlar Buluşması'(Moas), Taksim Gezi Parkı, 2012

Galerilerde de adına sıklıkla başladığımız, graffiti ve sokak Sanatı içerikli sergiler yapılmıştır. Dünyanın en saygın galerilerinde de yer almaya başlamıştır. Bunların bazıları ise şöyledir:

-2008 yılında Tate Modern galeride Street Art başlığıyla sokak sanatçılarına yer verdiği bir sergi gerçekleştirmiştir.

-2009 yılında Paris Fondaiton Cartier Pour l'Art Contemporain de düzenlenen Né dans la rue (Sokaklarda Doğdu) sergisini düzenlenmiştir.

-2010 yılında Exhibition at Museum of Contemporary Art San Diego galerisinde " Viva La Revolucion (Yaşasın Devrim) " sergisi düzenlenmiştir.

-2011 MOCA "Art in the Streets" (sokaklarda sanat)

-2012 yılında Prag şehir Galerisinde " Stuck on the City" (Şehirde Sıkışmış) sergisi Çek Cumhuriyeti'nden ve yurtdışından yirmi altı sanatçıyı ağırlayan uluslararası bir sergi olmuştur.

-2012 yılından Paris'teki Musée de la Poste galerisinde " Au-dela du Street Art" sergisi düzenlenmiştir.

2014 yılında İstanbul'da "Duvarların Dili" yerel ve yabancı sanatçılarla birlikte Pera Müzesinden düzenlenmiştir.

Resim 89: Tate Modern-2018

Resim 90: Paris Fondation Cartier Pour l'Art Contemporain-2010

Resim 91: MOCA (Museum of Contemporary Art Los Angeles) "Art in the Streets"-ABD- 2011

Resim 92: 'Duvarların Dili', Pera Müzesi, İstanbul, 2014

Başlangıçta Vandalizm olarak tanımlanan graffiti ve sokak sanatı artık sanat tarihçileri ve sanat galerileri tarafından kabul edilir hale gelmiştir. Bu bir göstergedir. Sokak imgesi günümüz çağdaş sanatçıları tarafından düşünülen, tartışılan, hakkında yapıtlar yapılan insana dair duygulanımların ifade edildiği bir alan haline gelmiştir. Günümüzde iletişim araçlarının çeşitliliğinden birisi de sokakta kurulan iletişimdir. Graffiti ve sokak sanatı insanlar ile iletişim kurmaktadır. Bu iletişimi kurarken ki plastik arayışı resim sanatından estetik anlayışından farklıdır. Reddeden bir tavırla kendi estetik kurallarını özgürlükçü bir biçimde ifade etmektedir. Özellikle kent yaşamındaki insanın birbirinden farklı insanlar olduğunu düşünecek olursak graffiti ve sokak sanatı herhangi bir milleti veya ırkı temsil etmemektedir aksine çok çeşitli insanlarla iletişim kurmak ve bu kültürün daha fazla insana yayılmasını talep etmektedir. Graffiti ve Sokak Sanatı kültürünün ortak bir görsel dil yaratmıştır ve iletişimi de bu dil üzerinden görsel olarak sürdürmektedir.

4.SANATSAL ÇALIŞMALAR

4.1 Sanatçı Beyanı

İnsan, var olduğundan beri kendini ifade etme ve iletişim kurma ihtiyacı duymuştur. Bu ihtiyacın dışavurumlarını ilk olarak mağara resimleri yaparak göstermişlerdir. Bu durum sanat tarihini başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Günümüzde ise bu iletişim ve ifade etme ihtiyacını farklı biçimlerde görmekteyiz. Toplum içinde yaşayan insan; kent içinde yaşayan bireyin modern mağaraları olan ‘‘binalar’’ içerisinde yaşamaktadır. İnsanın toplumla iletişim kurabildikleri ortak alanlar ise sokaklar olmuştur. Duvarlar aracılığı ile kendini topluma göstermek ve toplumun bir parçası olduğunu kamusal alanda ifade etmeye çalışmaktadırlar.

Kendimden başlayarak yola çıktığım tez çalışmamda graffiti ve sokak sanatı temasını irdelemek istedim. Bireyin yetişkinlik evresine kadar içinde bulunduğu sosyal çevre, kişiliğini ve karakterini oluşturmada büyük etkisi vardır. 15 yaşımdayken graffiti ile tanıştım. Kendimi ifade edebildiğim bir alan olduğunu daha sonradan farkettim. 2006 yılında tanıştığım Graffiti, 2012 senesinde sokak Sanatı ile tanışmamla başka bir boyut kazandı.

İnsanın duygu durumlarının ve ifadelerinin okunduğu suratları (yüzleri) uzun bir süre gözlemedim. Bu gözlemlerden yola çıkarak portreler üzerinde bazı deformasyonlara yöneldim. Kimi zaman suratta okunan duyguyu doğrudan aktarmaya, kimi zaman da bozmak, yıkmak, yeniden inşaa etmek üzerine çalışmalara yöneldim. Hem sokakta hem de atölyemde farklı disiplinleri ve teknolojileri birleştirerek, insana dair, insanın doğası ile kurduğu ilişkiler üzerine resimler yapmaktayım.

Tez konumda da beni bu noktaya getiren ve sanat ile tanışmama vesile olan graffiti ve sokak sanatıdır. Ontolojik süreçlerini inceleyip yaptığım ve yapmakta olduğum sanatın neresinde konumlandığımı, nereye doğru yol alacağımı görmek istedim. Bundan sonraki süreçte ise Mural (duvar resmi) ve sokak sanatı ile ilgili projeler üretmek daha nitelikli eserler ortaya koymayı hedefliyorum.

4.2 Sanatsal Çalışmalar

Resim 93: Adecan, Kadıköy, 2015

Resim 94: 'Omuzla' Adecan, Tuzla, 2012

Resim 95: 'Kurnaz', Adecan, Kadıköy, 2015

Resim 96: Adecan, Gebze, 2016

Resim 97: 'Parçalanmalar', Adekan, İstanbul,2020

Resim 98: Mural İstanbul, Cevahir Sky City ; Üsküp Makedonya 2022

Resim 99: Mural Istanbul, Cevahir Sky City; Üsküp Makedonya 2022

SONUÇ

Doğanın bir parçası olan insan, var olmak amacıyla kendisine bazı yollar aramıştır. Bu yollardan biri de resim olmuştur. Resim tarihinin başlangıcı olarak kabul edilen ilk resimler mağara duvarlarına resmedilmiştir. Bu resimler insanın doğa ile kurmuş olduğu ilişkiye dair bilgiler vermektedir. Çoğunlukla o dönemin vahşi hayvanları resmedilmiş olup bu resimlerin neden yapıldığına dair net bir bilgi edinilememiştir. Büyü ve tören temsil ettiğini düşünülen bu resimler o dönemin insanın zorlu doğa şartları ile olan mücadelesini anlattığı da düşünülmektedir. Daha sonraları birey ve toplum kavramları ortaya çıktıkça, insanın doğa ile kurmuş olduğu ilişki de değişmiştir.

Mısır, Girit, Maya, Antik Yunan ve Roma, Hristiyan dönemlerinde yapılan duvar resimleri dini ve mitolojik konuları ele almıştır. Bu resimler insanın doğa ile kurmuş oldukları varoluşsal eylemlerini simgelemektedir. Duvar resimlerini; bilinmeyene, merak edilene, korku duyulana karşı bir dışavurum olarak okuyabiliriz. İnsan, doğa üzerindeki yeri ve önemini Tanrı'ya atfetmiştir ve yapılan her şey Tanrı ile ilişkilidir. Kiliselerin varlığı da bu inanç kavramı ile doğrudan ilişkilidir. O dönemin toplumu okuma ve yazma bilinmediği için dini konuları anlatmak üzere görsel bir dil olarak resimler tercih edilmiştir. İnsanlık tarihinin gelişmesiyle beraber duvar resminin işlevi ve biçiminin de değişmiş olduğunu görmekteyiz. Rönesans ve sonrası dönemde insanlığın inanç yerine akli koymasıyla birlikte duvar resimlerinin içeriği ve nitelikleri de değişmiştir. Örnek olarak Meksika'da yapılan duvar resimleri din ve din insanlarını eleştiren, sorgulayan, politik bir ifade biçimi de olmuştur. Böylelikle duvar resmi, birey ile toplum arasında yeni bir iletişim aracı olmuştur.

Duvar resmi (Mural) başlangıçta kamusal alanlara sipariş olarak yapılmaktaydı. Sokak sanatının popülerleşmesi ile yeniden gözükmeye başlamıştır. Günümüz sosyal medya kullanımı ve internet iletişimi, sokak sanatçılarının daha çabuk tanınmasını sağlamıştır. Özellikle 2000 senesi sonrası Dünya'da ve ülkemizde bu alanda çok sayıda çalışmalar yapılmıştır. Graffiti ve sokak sanatının protest tavrı, karşı geldiği sistem ile temas ettikçe (galeri, müze, reklam şirketleri, markalar vs.) bazı sorgulamalar da ortaya çıkmıştır. Graffiti ve Sokak sanatının, sokaktan kopup başka mecralarda görünür olması, bu işin ruhuna karşı geldiğini söyleyenler olmuştur. Bazı sokak sanatçıları ise çalışmalarının estetik kalitesini artırdığını ve yapmış oldukları eserleri daha iyi anlattıklarını söylemektedir.

Çağdaş sanat terimi kısaca 1970 sonrası yapılan sanat eserleri için kullanılmaktadır. En temel anlamı ile yapılan çağda üretilen sanat olarak da tanımlanmaktadır. Çağdaş sanat pratiklerinden birisi olan Graffiti ve Sokak Sanatının ortaya çıkışı 1960'lı yıllardan başlayarak günümüze kadar gelmektedir. Eleştirmenler bunun bir vandalizm olduğunu, sanat niteliği taşımadığını söyleseler de Graffiti ve Sokak Sanatı bugün çağdaş sanat alanında kendisini ispat etmiştir. Toplumun, yapılan Graffiti ve Sokak sanatına karşı olan beğenisi, geliştirmekte olan bu sanatın; galeri, müze ve sanat piyasası tarafından da kabul edilmesine sebep olmuştur. Böylelikle küresel bir sanat akımı olarak anılmaya başlamıştır. Uzun bir süredir toplumsal çevreden kopuk, müze ve galerilere sıkışmış, dar ve kapalı çevrede kaldığı düşünülen Sanat, toplumun içine karışarak yaşamsal bir noktada toplum ile tekrardan buluşmuştur.

Graffiti ve Sokak Sanatı, insanın içindeki ilkel istek olan varolma ve yaratma çabasının çağımızda belirgin şekilde hissedildiği ve bu isteğin aslında insanın içinden hiç kaybolmadığının göstergesidir diyebiliriz. İnsanlık tarihine baktığımızda, resim yüzeyi olarak kullanılan duvarın ifadesi değişmiş, geçmişten günümüze duvar yüzeyi ile kurulan ilişki ise değişmemiştir diyebiliriz.

KAYNAKÇA

1.KİTAPLAR

a) Tek Yazarlı Kitap

Banksy. (2006). *Wall and Piece*. Almanya: Publikaat

Geçtan, E. (1990). *İnsan Olmak*. (7b) İstanbul: Remzi Kitabevi.

b) Çeviri Kitap

Berger, J. (2017). *Sanatla Direniş* (Çev. Aslı Biçen). (1b) İstanbul: Metin Yayınevi.

Clark, T. (2017) *Sanat ve Propaganda Kitle Kültürü Çağında Politik İmge*. (Çev. Esin Hoşsucu). (3b) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Danto, A.C. (2020) *Sanatın Sonundan Sonra Çağdaş Sanat ve Tarihin Sınır Çizgisi*. (Çev. Zeynep Demirsü). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foster, H. & Krauss, R. & Bois, Y.A. & Buchloh, B.H.D. (2004) *Art Since 1900*. London: Thames & Hudson Ltd.

Harrison, C. & Wood, P. (2011). *Sanat ve Kuram: 1900-2000 Değişen Fikirler Antolojisi* (Çev. Sabri Gürses). (1b) İstanbul: Küre Yayınları.

Harvey, D. (2019). *Postmodernliğin Durumu*. (Çev. Sungur Savran). İstanbul: Metis Yayınları.

Mitchell, D. (2020) *Kent Hakkı*. (Çev. Aydın Çavdar). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

O'Doherty, B. (2019) *Beyaz Küpün İçinde Galeri Mekânın ideolojisi*. (Çev. Ahu Antmen). İstanbul: Sel Yayıncılık.

2. MAKALELER

Chenus, N. & Longhi, S. (2014). Duvarların Dili Graffiti/Sokak Sanatı (A movement of multiple forms: urban contemporary art). İstanbul: Pera Müzesi Yayını

3. DİĞER KAYNAKLAR

a) Elektronik Kaynaklar

Merve (2016) Doris Salcedo'nun Hafıza Durakları. Erişim tarihi: 15.8.2021, <http://www.sanatblog.com/doris-salcedo-hafiza-duraklari/>

Noir, T. (2014) Graffiti Berlin Wall. The Guardian gazetesi. Erişim Tarihi: 21.07.2021, <https://www.theguardian.com/artanddesign/gallery/2014/apr/03/thierry-noir-graffiti-berlin-wall>

TDK. (4.20.2021). *Türk Dil Kurumu*. Türk Dil Kurumu Sözlükleri: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı.

Görseller Listesi

- Resim 1:** Santa cruz, Arjantin M.Ö. 11.000 ile M.Ö. 7.000 Erişim: 14.05.2021
https://tr.wikipedia.org/wiki/Cueva_de_las_Manos
- Resim 2:** Ardèche, Fransa
Erişim: 14.05.2021 <https://whc.unesco.org/en/documents/129614>
- Resim 3:** Hargeisa, Somali M.Ö. 18.000 veya 20.000 Erişim: 14.05.2021
https://tr.wikipedia.org/wiki/Laas_Gee
- Resim 4:** (Fransa'daki Trois Freres Mağarası'nda, yaklaşık M.Ö. 13.000'e tarihlenen Şaman ya da 'sihirbaz' çizimi.) Erişim: 14.05.2021 <http://arkeopolis.com/buyunun-tarihi-ve-sanat-uzerindeki-etkisi/>
- Resim 5:** Platon'un mağara alegorisi Jan Saenredam'a göre, Cornelis Van Haarlem, 1604, Albertaina Viyana. Erişim: 14.05.2021
https://en.wikipedia.org/wiki/Allegory_of_the_cave#/media/File:Platon_Cave_Sanraedam_1604.jpg
- Resim 6:** Şafak vakti mezardan çıkan ruh ve gölge, İ.Ö 1400 civarı, Neferoubenef papirüsleri, Louvre Müzesi, Paris Erişim: 30.05.2021 <https://fr.wikipedia.org/wiki/Fichier:Neferoubenef.jpg>
- Resim 7:** Nefertari'nin Mezarı M.Ö 1300 Mısır Erişim: 14.05.2021
<https://www.nefertaritomb.com/photos>
- Resim 8:** Zambaklı Prens, Knossos-Girit İkinci Saraylar Dönemi, M.Ö . 1600-1450 Erişim: 22.05.2021 https://en.wikipedia.org/wiki/Minoan_civilization#/media/File:Prince_of_the_Lilies,_Minoan_fresco_from_Knossos,_1550_BC,_AMH,_145372.jpg
- Resim 9:** Sıçrayan Boğa, Fresk, Knossos, Girit M.Ö 1450 Erişim: 21.05.2021
[https://en.wikipedia.org/wiki/File:Bull_leaping_minoan_fresco_archmus_Heraklion_\(cropped\).jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/File:Bull_leaping_minoan_fresco_archmus_Heraklion_(cropped).jpg)
- Resim 10:** Yapı 1-Oda 1-4 Bonampak Erişim: 21.05.2021
http://www.latinamericanstudies.org/bonampak/Room-1_4.jpg
- Resim 11:** Yapı 1 – Oda 1-1 Bonampak Erişim: 21.05.2021
<https://www.latinamericanstudies.org/bonampak/>
- Resim 12:** Myken Yerleşim Haritası Erişim: 8.9.2021.
https://tr.wikipedia.org/wiki/Miken_uygarl%C4%B1%C4%9F%C4%B1#/media/Dosya:Mycenaean_World_en.png
- Resim 13:** Augurs Mezarı, Tarquinia, İtalya, M.Ö. 530 Erişim: 22.05.2021
https://en.wikipedia.org/wiki/File:Tomb_of_the_augurs.jpg
- Resim 14:** İtalya Pompeii'den. III. Aleksandros Mozaik i. M.Ö . 1. yüzyıl. Erişim: 22.05.2021
https://en.wikipedia.org/wiki/National_Archaeological_Museum,_Naples#/media/File:Battle_of_Issus_mosaic_-_Museo_Archeologico_Nazionale_-_Naples_2013-05-16_16-25-06_BW.jpg
- Resim 15:** İkinci Stil boyama örneği, kübikül (yatak odası), Boscoreale'deki P. Fannius Synistor Villası, MÖ 50–40, fresk 265,4 x 334 x 583,9 cm Erişim: 8.9.2021
[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Cubiculum_\(bedroom\)_from_the_Villa_of_P._Fannius_Synistor_at_Boscoreale_MET_DP170950.jpg#/media/File:Cubiculum_\(bedroom\)_from_the_Villa_of_P._Fannius_Synistor_at_Boscoreale_MET_DP143704.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Cubiculum_(bedroom)_from_the_Villa_of_P._Fannius_Synistor_at_Boscoreale_MET_DP170950.jpg#/media/File:Cubiculum_(bedroom)_from_the_Villa_of_P._Fannius_Synistor_at_Boscoreale_MET_DP143704.jpg)
- Resim 16:** Louvre Müzesi, Paris Erkek Portresi, Metropolitan Müzesi, 1.2. yy. Erişim: 29.5.2021
https://artsandculture.google.com/asset/portrait-of-a-man-with-a-mole-on-his-nose/dgGHhVXA3D_2Ng
- Resim 17:** Bir Gençliğin Panel Portresi Eklenmiş Mumya, Met Müzesi M.S 80-100 Erişim: 29.5.2021
<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/547697>
- Resim 18:** Genç Bir Kadının Mumya Portresi, 3. yy. Louvre Müzesi, Paris. Erişim: 29.5.2021
https://tr.wikipedia.org/wiki/Feyyum_mumya_portreleri#/media/Dosya:Fayum-34.jpg
- Resim 19:** Konstantin ve Helena. Aziz İsaak Katedrali'nde bulunan mozaik, Sankt-Peterburg, Rusya Erişim: 30.5.2021
[https://tr.wikipedia.org/wiki/Helena_\(imparatori%C3%A7e\)#/media/Dosya:Constantine_and_Helena._Mosaic_in_Saint_Isaac's_Cathedral.jpg](https://tr.wikipedia.org/wiki/Helena_(imparatori%C3%A7e)#/media/Dosya:Constantine_and_Helena._Mosaic_in_Saint_Isaac's_Cathedral.jpg)
- Resim 20:** Agios Georgios Kilisesi, Oropos, Attica 13.yy Erişim: 30.5.2021
https://www.byzantinemuseum.gr/en/permanentexhibition/byzantine_world/worship_art/?bxm=1004
- Resim 21:** Göreme Açık Hava Müzesi'ndeki Karanlık Kilise, Kapadokya 11.yy 30.5.2021
http://warfare.tk/11/Byzantine-Fresco-Karanlik_kilise-Goreme-Angel.htm
- Resim 22:** Son Akşam Yemeği, Leonardo da Vinci, İtalya, 1495- 1498 Erişim: 2.6.2021
[https://tr.wikipedia.org/wiki/Son_Ak%C5%9Fam_Yeme%C4%9Fi_\(tablo\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Son_Ak%C5%9Fam_Yeme%C4%9Fi_(tablo))
- Resim 23:** Vincent Van Gogh -Yıldızlı gece, 1889 Museum of Modern Art, New York Erişim. 05.06.2021

https://tr.wikipedia.org/wiki/Y%C4%B1ld%C4%B1z%C4%B1_Gece

Resim 24: Édouard Manet, İmparator I. Maximilian'ın İnfazı, 1868, Manheim. Erişim: 5.6.2021.

https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0mparator_I_Maximilian%27%C4%B1n_%C4%B0nfaz%C4%B1#/media/Dosya:Edouard_Manet_022.jpg

Resim 25: The Angel of the home or the Triumph of Surrealism, 1937 paris france Erişim 5.6.2021.

<https://www.max-ernst.com/the-triumph-of-surrealism.jsp>

Resim 26: Bethoven Frizi, Gustav Klimt, Avusturya, 1901 6.6.2021

<http://www.ibiblio.org/wm/paint/auth/klimt/>

Resim 27: Aile, Egon Schiele, Belvedere Galeri, Avusturya, 1918 Erişim 6.6.2021

[https://en.wikipedia.org/wiki/The_Family_\(Schiele\)#/media/File:Egon_Schiele_-_Kauerndes_Menschenpaar_\(Die_Familie\)_-_4277_-_%C3%96sterreichische_Galerie_Belvedere.jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/The_Family_(Schiele)#/media/File:Egon_Schiele_-_Kauerndes_Menschenpaar_(Die_Familie)_-_4277_-_%C3%96sterreichische_Galerie_Belvedere.jpg)

Resim 28: Avignonlu Kızlar, Pablo Picasso, Moma Galeri, ABD, 1907 Erişim: 6.6.2021

<https://www.moma.org/collection/works/79766>

Resim 29: Çeşme, Marcel Duchamp, Moma Galeri, ABD, 1917-1964 Erişim: 6.6.2021

<https://www.moma.org/interactives/exhibitions/2010/originalcopy/intro05.html>

Resim 30: Saburo Murakami, Sakuhin (Tsuka) [Geçit], 1956. 2. Gutai Sanat

Sergisindeki Performans, Ohara Salonu, Tokyo, Ekim 1956. [1994 video](#) . Erişim: 5.6.2021

https://monoskop.org/Gutai_Art_Association#/media/File:Murakami_Saburo_1956_Passage.jpg

Resim 31: Renkleri tanımlamanın ve adlandırmanın bir yolunun sunumu,

Michel Eugéne Chevreul'ün, 1861 Erişim: 6.6.2021

https://en.wikipedia.org/wiki/Michel_Eug%C3%A8ne_Chevreul#/media/File:Cercle_chromatique_Chevreul_3.jpg

Resim 32: Kent uyanıyor, Umberto Boccioni, Moma galeri, ABD, 1910 6.6.2021

<https://www.moma.org/collection/works/79865>

Resim 33: Basel ve Ren Nehri Manzarası, Ernst Ludwig Kircher, ABD,1921 Erişim 6.6.2021

https://tr.wikipedia.org/wiki/Ernst_Ludwig_Kirchner#/media/Dosya:Ernst_Ludwig_Kirchner_View_of_Basel_and_the_Rhine.jpg

Resim 34: Rio Olimpiyatları, JR, Brezilya, 2016. Erişim: 10.7.2021 <https://www.jr-art.net/projects/giants-rio>

Resim 35: Tatil Arkadaşı, Kaws, ABD, 2018. Erişim: 10.7.2021 <https://www.highsnobity.com/p/kaws-holiday-seoul/>

Resim 36: Aerosol Sprey Boya

Resim 37: Londra'daki İmparatorluk Savaş Müzesi'nin bahçesinde Berlin Duvarı'ndan bir parça Erişim: 13.7.2021 <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/7f/Imperial-war-museum-berlin-wall.redvers.jpg>

Resim 38: Berlin Duvarı 1985 Erişim: 21.7.2021

<https://www.theguardian.com/artanddesign/gallery/2014/apr/03/thierry-noir-graffiti-berlin-wall>

Resim 39: Berlin Duvarı 1985 Erişim: 21.7.2021

<https://www.theguardian.com/artanddesign/gallery/2014/apr/03/thierry-noir-graffiti-berlin-wall>

Resim 40: Berlin Duvarı 1985 Erişim: 21.7.2021

<https://www.theguardian.com/artanddesign/gallery/2014/apr/03/thierry-noir-graffiti-berlin-wall>

Resim 41: Brassai,1899-1984 Erişim: 21.7.2021 <https://www.tate.org.uk/art/artworks/brassai-graffiti-p80980>

Resim 42: Brassai,1899-1984 Erişim: 21.7.2021 <https://www.tate.org.uk/art/artworks/brassai-graffiti-p80980>

Resim 43: CornBread, 1971 Erişim: 21.7.2021 <https://www.sprayplanet.com/blogs/news/a-history-of-graffiti-the-60s-and-70s>

Resim 44: Albrecht Dürer imzası,1528 Erişim: 22.7.2021

https://en.wikipedia.org/wiki/Albrecht_D%C3%BCrer#/media/File:AlbrechtD%C3%BCrer01.jpg

Resim 45: 'BRIQUE', Does Tag No:6, 2020 Erişim: 22.7.2021

<https://gallery.digitaldoes.com/collections/tag/products/does-tag-n-6-white-box-edition>

Resim 46: Taki 183,1971 Erişim: 22.7.2021 <https://www.nytimes.com/1971/07/21/archives/taki-183-spawns-pen-pals.html>

Resim 47: Duster Lizzie, Bronx, New York, Martha Cooper, 1982 **Resim 54:** Brassai,1899-1984 Erişim: 21.7.2021 <https://www.tate.org.uk/art/artworks/brassai-graffiti-p80980>

Resim 48: Campbell's Soup by Fab 5 Freddy, 1981, Martha Cooper Erişim:22.7.2021
<https://www.artsy.net/artwork/martha-cooper-campbells-soup-by-fab-5-freddy>

Resim 49: Dondi, Martha Cooper, Bronx-New York,1980 Erişim: 22.7.2021
<https://time.com/4743207/martha-cooper-subway-graffiti/>

Resim 50: Bronx,1981 Erişim: 22.7.2021 <https://ny.curbed.com/2019/9/30/20891490/bronx-graffiti-hip-hop-history-henry-chalfant-photos>

Resim 51: Razor Galeri, 1973Erişim: 23.7.2021 <https://www.flickr.com/photos/nycdreamin/7183368592>

Resim 52: Style Wars, Graffiti belgeseli, 1983 Erişim: 23.7.2021 <https://www.imdb.com/title/tt0177262/> ,

Resim 53: Wild Style, Graffiti belgeseli, 1983 Erişim: 23.7.2021 <https://www.imdb.com/title/tt0084904/>

Resim 54: Michel Basquiat sokakta graffiti uygulaması yaparken,1980. Erişim: 23.7.2021
<https://www.theguardian.com/artanddesign/2017/sep/03/jean-michel-basquiat-retrospective-barbican>

Resim 55: Crack is Wack, New York, 1986, Erişim: 23.7.2021 <https://www.haring.com/!art-work/108>

Resim 56: Blek le Rat, London, 2008 Erişim: 23.7.2021
https://en.wikipedia.org/wiki/Blek_le_Rat#/media/File:Blek_Le_Rat.jpg

Resim 57: Andy Warhol, Campbell Çorba Konserveleri, 1962 Erişim: 25.7.2021
https://www.moma.org/learn/moma_learning/andy-warhol-campbells-soup-cans-1962/

Resim 58: Obey Giant, Los Angeles, 2005 Erişim: 25.7.2021
<https://www.flickr.com/photos/bombit/448189901>

Resim 59: ‘Tutulmayan sözler’ John Fekner, 1978-1983
Erişim: 21.07.2021
https://www.urbancreativity.org/uploads/1/0/7/2/10727553/blanche_journal2015_v1_n1.pdf

Resim 60: Blu Blu, Berlin-Kreuzberg, 2012 Erişim: 22.7.2021 <http://blublu.org/b/2008/11/01/berlin-8/>

Resim 61: Blu Blu, Bologna, 2013 Erişim: 21.7.2021 <http://blublu.org/b/2013/03/19/xm-24/>

Resim 62: Blu, Blogna, 2016 (Resimlerin üzerleri kapanurken) Erişim: 21.7.2021
<http://blublu.org/b/2013/03/19/xm-24/>

Resim 63: Göçmen Çocuk, Banksy, Venedik 2019 Erişim: 22.7.2021 <https://www.banksy.co.uk/out.html>

Resim 64: Banksy, Filistin, 2015 Erişim: 22.7.2021 <https://www.banksy.co.uk/out.html>

Resim 65: Çöpteki Aşk, Banksy,2018 Erişim: 22.7.2021 <https://www.banksy.co.uk/out.html>

Resim 66: Yüz yüze, JR, İsrail, 2007 Erişim: 23.7.2021 <https://www.jr-art.net/projects/israel-palestine>

Resim 67: Yüz yüze, JR, İsrail, 2007 Erişim: 23.7.2021 <https://www.jr-art.net/projects/israel-palestine>

Resim 68: Allan Schwartzman’ın Street Art kitabı, 1985 Erişim: 23.7.2021
<https://archive.org/details/streetart00schw>

Resim 69: Pac-Man mozaik, Invader, Bilbao,2008 Erişim: 23.7.2021
[https://en.wikipedia.org/wiki/Invader_\(artist\)#/media/File:Pacman_Guggenheim.jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/Invader_(artist)#/media/File:Pacman_Guggenheim.jpg)

Resim 70: ‘Kavşaktaki Adam’, Diego Riviera, ABD, 1934 Erişim: 24.7.2021
https://en.wikipedia.org/wiki/Man_at_the_Crossroads#/media/File:Libro_Los_Viejos_Abuelos_Foto_68.png

Resim 71: ‘Siper’, Meksika, José Clemente Orozco, 1926 Erişim: 24.7.2021
<https://www.nytimes.com/2013/11/17/arts/design/the-legacy-of-the-painter-jose-clemente-orozco-is-revived.html>
[https://tr.wikipedia.org/wiki/Richard_Hamilton_\(ressam\)#/media/Dosya:Image-Hamilton-appealing2.jpg](https://tr.wikipedia.org/wiki/Richard_Hamilton_(ressam)#/media/Dosya:Image-Hamilton-appealing2.jpg)

Resim 72: ‘Marilyn Diptych’, Andy Warhol, İngiltere,1962 Erişim: 26.7.2021
<https://www.tate.org.uk/art/artworks/warhol-marilyn-diptych-t03093>

Resim 73: ‘Ölüm Bizi Ayrına Dek’ New York, 2016 Erişim 27.7.2021 <http://www.dface.co.uk/muralz>

Resim 74: Cops in the metro, Martha Cooper, 1981Erişim 9.3.2022
<https://www.widewalls.ch/magazine/train-graffiti>

Resim 75: Bulut Geçidi, Anish Kapoor,ABD, 2006 Erişim: 5.8.2021
https://tr.wikiqube.net/wiki/Cloud_Gate

Resim 76: ‘Kaldırım taşlarının altında kumsal var’, Paris,1968 Erişim: 8.5.2021

Resim 77: ‘Am haus’ Ayşe Erkmen, Almanya,1994 Erişim:8.8.2021 <http://ayseerkmen.com/works#>

Resim 78: Doris Salcedo, Untitled, 2003 8.İstanbul Bienali
Erişim: 15.8.2021 <http://www.sanatblog.com/doris-salcedo-hafiza-duraklari/>

Resim 79: IUP, illegal bir şekilde metro hattındaki vagonu boyarken

Resim 80: Aryz, Os Gemeos Polonya 2012
Erişim: 8.10.2021 https://streetartnews.net/2012/09/os-gemeos-x-aryz-new-mural-in-lodz_11.html

Resim 81: ‘Harmony’ SatOne,Axel Void, Almanya, 2017 Erişim:8.10.2021
<https://satone.de/project/harmony-scale-festival-munich-germany>

- Resim 82:** 'El Altında', Case, Almanya, 2014
Erişim: 8.10.2021 <https://withberlinlove.com/2015/12/15/case-maclaim-unter-der-hand-mural/>
- Resim 83:** 'Ergen Tekmeler', Daan Boltek Rennes, Fransa 2017 Erişim: 8.10.2021
<http://www.daanboltek.com/TEENAGE-KICKS>
- Resim 84:** M- City, Kadıköy, 2014 Erişim: 9.10.2021 http://m-city.org/2014_walls/
- Resim 85:** Pans (sol duvar), Gleo (sağ duvar), İzmir, 2019 Erişim: 10.10.2021 <https://www.izmir.art/>
- Resim 86:** No More Lies, Antalya, 2021 Erişim: 11.10.2021 <https://www.antalyakultursanat.org.tr/mural-antalya/>
- Resim 87:** 'Yıldızlar Buluşması' (Moas), Beşiktaş, 2015
- Resim 88:** 'Yıldızlar Buluşması' (Moas), Taksim Gezi Parkı, 2012
- Resim 89:** Tate Modern-2018 Erişim: 15.10.2021 <https://www.tate.org.uk/whats-on/tate-modern/exhibition/street-art>
- Resim 90:** Paris Fondation Cartier Pour l'Art Contemporain-2010 Erişim: 15.10.2021
<https://www.fondationcartier.com/en/exhibitions/ne-dans-la-rue-graffiti>
- Resim 91:** MOCA (Museum of Contemporary Art Los Angeles) 'Art in the Streets'-ABD- 2011 Erişim: 15.10.2021 <https://www.designboom.com/art/art-in-the-streets-at-moca-los-angeles/>
- Resim 92:** 'Duvarların Dili', Pera Müzesi, İstanbul, 2014
Erişim: 16.10.2021 <https://www.peramuzesi.org.tr/sergi/duvarlarin-dili/163>
- Resim 93:** Adekan, Kadıköy, 2015 (kişisel arşiv)
- Resim 94:** 'Omuzla' Adekan, Tuzla, 2012 (kişisel arşiv)
- Resim 95:** 'Kurnaz', Adekan, Kadıköy, 2015 (kişisel arşiv)
- Resim 96:** Adekan, Gebze, 2016 (kişisel arşiv)
- Resim 97:** 'Parçalanmalar', Adekan, İstanbul, 2020 (kişisel arşiv)
- Resim 98:** Mural İstanbul, Cevahir Sky City, Üsküp Makedonya 2022 (kişisel arşiv)
- Resim 99:** Mural İstanbul, Cevahir Sky City, Üsküp Makedonya 2022 (kişisel arşiv)